

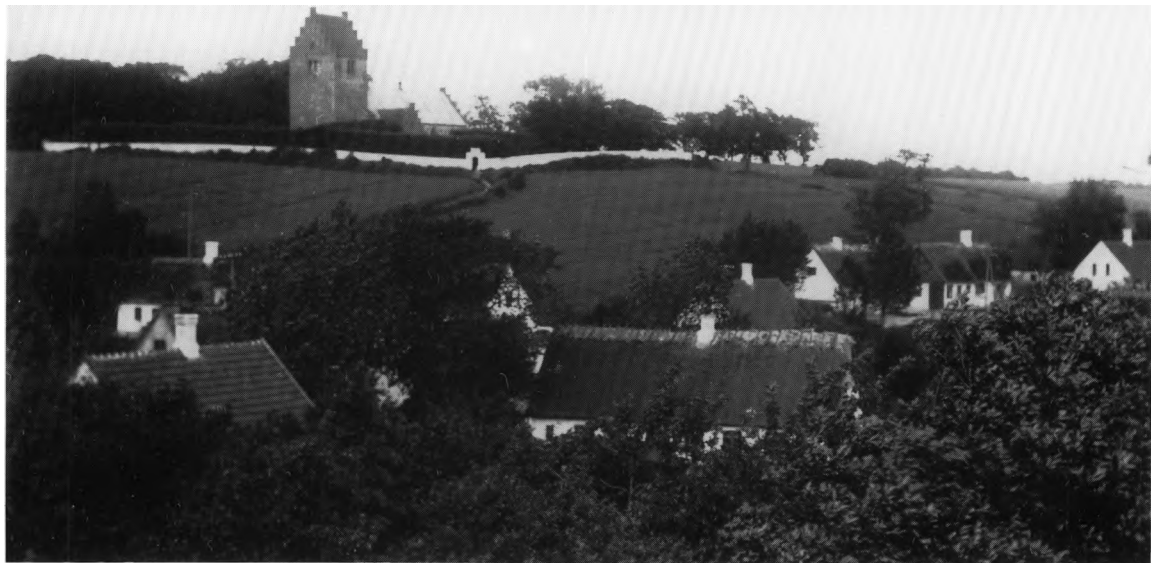

Fig. 1. Kirken og landsbyen, set fra sydvest. Fotografi fra o. 1900 af Søren Bay, Asnæs. I Trundholm lokalhistoriske arkiv, Vig. - Church and village from the south-west.

EGEBJERG KIRKE

ODS HERRED

Præsteembedet i Egebjerg er nævnt 1295, da en kanik fra Roskilde domkirke gav afkald på det.¹ Kirken, der har været anset for viet til *S. Laurentius*?,² er i Roskildebispens jordebog ansat til to mk.³ 1567 talte sognet 50 tiendeydere,⁴ og patronatsretten var kongelig (jfr. klokke nr. 1 fra 1601, altertavlen fra 1648 og prædikestolen, alle med våbener for lensmanden på Dragsholm),⁵ indtil den 1673 blev tilskødet rentemester Henrik Müller.⁶ Efter at kirken 1683 hjemfaldt til kronen, var kirketiende og kirkens landgilde 1688-1753 tillagt konrektoren ved Roskilde latinske skole (sml. *†*tårnur).⁷ Kaldsretten var dog fortsat kongelig,⁸ og kirken lå under det odsherredske gods,⁹ med særlig tilknytning til Egebjerggård i landsbyens nordre udkant (sml. fig. 51), hvor godsets forvaltere og herredsfogeder en tid lang residerede (jfr. epitafium samt *†*gravsten nr.1 og 2).¹⁰ Efter 1849 tilhørte den staten som domænekirke. 1870 købtes den af 25 beboere i sognet,¹¹ og 13. maj 1909 overgik den til selveje.

Møntfund. Ved restaurering 1963 fandtes to fra henholdsvis Christoffer II og Frederik VI.¹² Ved harpning

af løs overfladefyld fra tårnummets gulv fandtes 1982 en mecklenborgsk hulpenning fra 1400'ernes begyndelse, en sechsling fra Rostock, 1540-48, og en schilling 1786 fra Slesvig-Holsten-Gottorp.¹³

Den højtliggende kirke, der fra gammel tid har tjent som sømærke,¹⁴ ligger på en bakkeknode, hvis toppunkt er kirken, og som uden for kirkegården falder brat mod landsbyen og Egebjerggård, syd og vest herfor (jfr. fig. 15).

Kirkegård. På grund af beliggenhed og terrænforhold samt den omstændighed, at præstegården og dens jord siden 1776 danner skel mod nord, har kirkegården bevaret gamle grænser på de tre sider. Derimod er den 1870-71 udvidet mod øst,¹⁵ og i nyere tid er ydermere tillagt et mindre areal i samme retning.

Hegn og indgange. Kirkegårdens gamle del hegnedes af hvidtede, teglhængte mure, som i hoved-

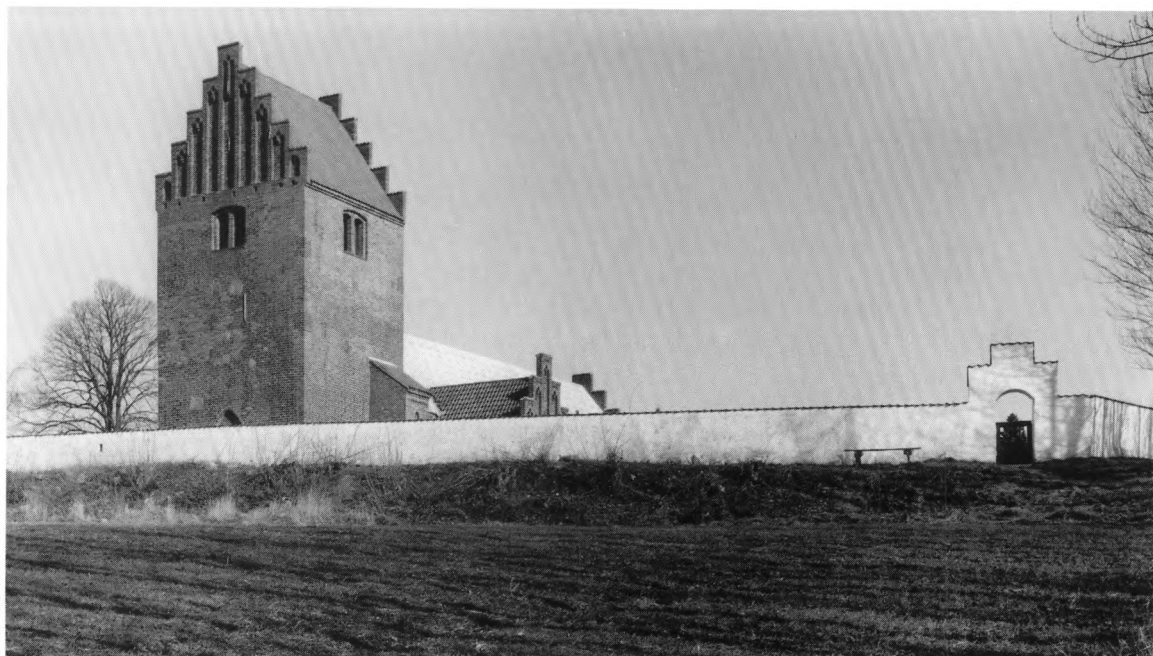

Fig. 2. Kirken set fra den vestre kirkesti. HJ fot. 1991. - *The church seen from the west.*

sagen er af munkesten over kampestenssyld af vekslende højde. Murene, der tidligst omtales 1621, da Peder Olsen i Egebjerg bødede 15 rdl. for nogle tagsten han havde taget til en kakkellovn,¹⁶ er formentlig senmiddelalderlige, men gentagne gange repareret. Således omlagdes 30

Fig. 3. Niche i kirkegårdens vestmur (s. 2278). HJ fot. 1991. - *Niche in the west wall of the churchyard.*

favne, som manglede tag, i 1692,¹⁷ og 1864 opførtes af kampesten 24 alen ringmur i nord mod provstens have.¹⁸ Endelig gennemførtes 1892-94 en omfattende fornyelse, bl.a. af hele vestmuren,¹⁹ som ved den lejlighed fik afdækning af cement (atter fjernet efter 1973).

Dele af den senmiddelalderlige mur har været forsynet med indvendige spareblændinger, af hvilke nu kun er bevaret en enkelt midt på vestmuren (fig. 3). Den er fladbuet og udmærkes ved en smal slids i bunden. Tilsvarende blændinger, hvis funktion er uvis, kendes bl.a. fra Kundby og Holmstrup.²⁰

Omkring 1871-udvidelsen er der kløvestensmure, undtagen på strækningen i nord, hvor materialet er store sten i krydsskifte, formentlig genanvendte fra den senmiddelalderlige østmur. Udvidelsens mure står hvidtede og teglhængte; dog er kløvestensmuren blank mod det ydre. - Kirkegårdens yngste afsnit skærmes af trådvæv og levende hegn.

Hovedindgangen i øst er fornyet 1975 (arkitekt A. Monrad Hansen) og består af køreport og fodgængerlåde, flankeret af røde murstenspiller, hvori er ophængt tremmefløje af trykim-

prægneret træ. Af ældre indgange er bevaret to låger i vest, en i nord mod præstegården og en mod syd. Vestmurens låger sidder dels nær sydhjørnet (jfr. fig. 1, 2), hvor en sti fra landsbyen fører op til kirkegården, dels i murens nordligste del. Den sydvestre låge er muligvis senmiddelalderlig og fremtræder som en fladbuet portal med toptinde og indadvendt afdækning af vingetegl, der 1929 afløste cement,¹⁹ jfr. forholdene på ringmuren. Præstegårdslågen (fig. 4, 52), er formentlig samtidig med opførelsen af præstegården 1776. Det er en muret portal med toptinde og indadvendt afdækning af vingetegl. Dens kultiverede udformning omfatter profileret sokkel, kragbånd og udvendig konsol over den rundbuede åbning. Den nordvestre låge, som er ude af brug, er vel en nyere gennembyrning af muren, og dette gælder med sikkerhed lågen i syd, som sidder i kløstensmuren fra 1871, forbundet med en sti fra landsbyen.

Den senmiddelalderlige? †portal, som blev nedrevet ved kirkegårdsudvidelsen 1871 beskrives en halv snes år tidligere som værende muret

og med buer; ifølge kirkegårdsplanen¹⁵ omfattede den en port mod nord og en låge mod syd. Såvel lågen i hovedportalen som de to øvrige ældre låger har haft †kirkeriste. 1686 nævnes reparation af trærammen til den »sydvestre rist«,¹⁷ 1753 fik Rasmus Snedker, Nykøbing, betaling for ny karm og to jernstænger til den »østre rist«,²¹ og 1756 måtte der anskaffes en ny jernstang til den »nordre rist«, idet den gamle var stjålet;²² sidstnævnte oplysning tyder på, at den nuværende præstegårdslåge har haft en forgænger. Endelig leverede snedker Johan Olson, Nykøbing, 1761 to nye kirkeriste.²¹

Kirkegårdens gang indrammes af hvidtjørn, som 1986 afløste japanske kirsebærtræer (1956), lind (1929) og elm.¹² - I forbindelse med udvidelsen af kirkegården 1871 plantedes mands høje elme langs indersiden af den nye hegnsmur;¹⁹ de fældedes 1975 uden tilladelse.

Bygninger m.v. på og udenfor kirkegården. Op til kirkegårdens nordmur ligger den velbevarede præstegård (sml. fig. 4), opført 1776 af provst A. J. Rehling som afløser for den gamle, der lå i

Fig. 4. Præstegården (1776) og præstens låge (s. 2279) i kirkegårdens nordmur, sml. fig. 52. HJ fot. 1991. - The vicarage (1776) and gate in the north wall of the churchyard leading to the vicarage, cf. fig. 52.

landsbyen, på et »nedrigt og sumpigt sted«.²³ Uden for østmuren, lige nord for hovedindgangen er 1925 opført et *ligkapel* (arkitekt Einar Andersen), en ny gotisk bygning af røde mursten med kamtakkeblændingsgavle i nord og syd. Ved kirkens restaurering 1964-66 er der mellem kapellet og kirkegårdsmuren tilbygget et halvtagskur til redskaber for graveren og kedelrum for kirken. 1978 indrettedes toiletter og opholdsrum i ligkappellets nordende (arkitekt Rolf Graae).

†*Kalkhus*. 1965 påtraf man på kirkegården, ca. 9,5 m øst for korgavlen rester af en muret beholder, hvis plan målte ca. 94 x 155 cm. De ca. 50 cm svære mure, der syntes bevaret i 125 cm.s dybde og indvendig var overtrukket af kalklag, bestod af kamp og murbrokker (hovedsagelig munkesten, men også nyere).

†*Halsjern*. 1730 anskaffedes en gabestok i henhold til den samtidige sabbatforordning.¹⁷

Et *brolagt fortov*, anlagt 1863,¹⁸ blev 1930 delvis omlagt.¹⁹

BYGNING

Kirken er et langhus, hvis vestre del udgøres af skibet til den ældste stenkirke fra 1100'rne, mens østenden er et langhuskor, der o. 1500 har afløst det romanske kor. Kirken er i senmiddelalderen udvidet med fire tilbygninger, hvis indbyrdes rækkefølge kun delvis lader sig bestemme. Fra 1400'rne stammer tårnet i vest samt nordkapellet, mens sydsidens våbenhus er en ombygning i tiden o. 1500-50 af en mindre forgænger, der kan være kirkens ældste tilbygning. Yngst er sakristiet, der antagelig er tilføjet i 1500'nes første årtier. Endelig har tårnet i syd et trappehus fra 1867, som erstattede et trappeshus, formentlig tilføjet i 1500'rne. Orienteringen afviger betydeligt mod syd.

Materiale og teknik. Skibet er opført af rå og kløvet marksten, suppleret med lidt *jernal* i vinduesstik. Byggematerialet, der hviler på en nu jorddækket, let fremspringende sokkel, er lagt i lidet regelmæssige skifter mellem kvaderhugne hjørner. Fra de middelalderlige tilbygningers loftsrum ses, at den oprindelige mørtel, der synes at have haft en skødesløs kvaderridsning, har stået dækket af grusblandet puds med spor

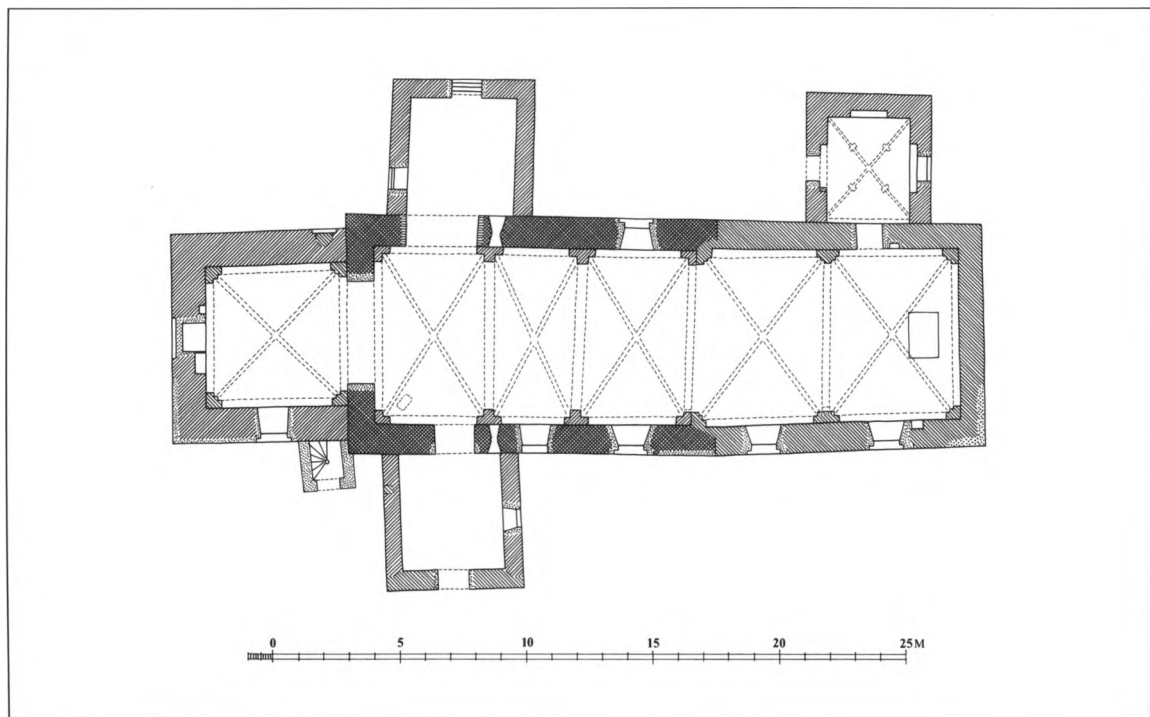

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af C. G. Schultz 1929, revideret af HJ 1981 og tegnet af Marianne Nielsen 1991. Signaturforklaring s. 9. - Ground-plan. Key on p. 9.

Fig. 6. Ydre, set fra sydøst. HJ fot. 1991. - *Exterior seen from the south-east.*

af hvidtning. På overvæggene ses, at skibets indre har været pudset og hvidtet. Murhøjden andrager 4,6 m ved sydøsthjørnet, målt fra brolægning til oprindelig murkrone; men en mindre udgravning i 1984 ved skibets sydside viste, at soklen var skjult af 40-45 cm fyld.

Døre og vinduer. Mens norddøren allerede tidligt blev slugt af kapellets arkade, er syddøren fortsat i brug, men helt omdannet. Endnu ved beskrivelsen 1918 fremtrådte den i en skikkelse, som syntes middelalderlig, omend ikke oprindelig: Den ydre åbning var rundbuet og slank, 105 cm bred og sat af munkesten, mens den let smigede anslagsniche havde forhugget rundbuet afdækning. Ved en ændring 1924 udvidede man døren ved at fjerne den ydre åbning, som nu er retkantet mod fladrundbuet niche.²⁴

Skibets langmure har hver haft to vinduer, af hvilke de vestre er bevaret, umiddelbart øst for dørstederne og nu delvis synlige fra lofterne. De

noget uregelmæssige åbninger er afrettet med tykt lag puds, men hvor denne er faldet ned, ses byggematerialet, der i søndre vindues stik suppleres med lidt jernal. Samme vindue måler 121 x 55 cm i ydre murflugt, hvor issepunktet er ca.

60 cm under oprindelig murkrone. Lysningen, der sidder 53 cm inden for nævnte murflugt, måler ca. 85 x 24 cm. Her findes aftryk efter *†træramme*, som har været ca. 3 cm i tykkelse; vinduets indre bredde er 46 cm.

Indre. Der er ikke spor efter *†loftsbjælkerne*, som må have hvilet på murkronen. Til gengæld er skibets vestre *taggavl* hovedsagelig intakt og indkapslet i tårnets østmur.

Ændringer og tilføjelser. I tiden ca. 1350-1400 er skibet blevet udstyret med *hvælv*. De tre fag hviler på væg- og hjørnepiller, som uden vederlagsmarkering videreføres i helstens brede hvælvbuer, spidse langs flankemurene, men næsten rundbuede i rummets bredde; ribberne er

halvstens, og der er overribber, hvis udformning skjules af cementberapning. I vesthvælvets søndre kappe en fladbuet *lem*, som lukkes af nyere træfløj.

I forbindelse med hvælvslagningen er flankemurenes krone udstyret med en muret gesims af munkesten. Mod tilbygningernes loftsrum fremtræder den blank og omfatter fire skifter, af hvilke de to midterste danner en trinvis udkraget falsgesims.

Hvælvslagningen har med sikkerhed medført ændringer i rummets belysning, idet sidemurenes to vestligste vinduer blændedes af vægpillerne, men ingen af vinduessporene omkring sydsidens to nuværende vinduer lader sig med sikkerhed henføre til hvælvslagningen, omend deres plads forudsætter den ændrede fagdeling i skibet, jfr. s. 2290.

Tårnet, som formentlig er opført i 1400'ernes første halvdel (jfr. møntfund), rummer en plan-

ændring, hvis nærmere karakter og omfang dog ikke på det foreliggende grundlag lader sig helt bestemme, bl.a. fordi eventuelle supplerende murværksspor indvendig i de øvre etager skjules bag senere påførte lag af hvidtekalk. Det væsentligste indicium for en ændring i byggeplanen udgøres af den fladbuede dør med spidsbuet spejl, som ses udvendig i nordmurens østligste del (jfr. fig. 8). Døren, hvis vanger er forsvundet ved skalmuring med munkesten er ikke ført igennem til tårnummets indre, hvor åbningen heller ikke kan forliges med hvælvets hjørnepille. Den omstændighed, at hvælvet hviler på selvstændige piller og ikke som vanligt på murede forlæg, udgør et andet tegn på ændring i byggegangen. Det er således muligt, at tårnet, der først kan have været tænkt med indgang fra nord og opgang gennem et træloft i tårnummet, jfr. eksempelvis Havrebjerg (s. 1088), meget snart er blevet ændret til nuværende ud-

Fig. 7. Indre, set mod vest. LL fot. 1981. - *Interior to the west.*

Fig. 8. Ydre, set fra nordvest. Chr. Axel Jensen fot. 1908. - *Exterior seen from the north-west.*

formning. Herfor taler også den omstændighed, at det oprindelige gulv (jfr. nedenfor) sluttede sig til hvælpillerne.

Materialet er munkesten i munkeskifte, hvilende på en markstenssyld, der tydeligst træder frem i vest, hvor terrænet falder mærkbart. I den ikke-skalmurede nordside optræder flere sortbrændte sten, som bl.a. er benyttet til at fremhæve stikket i den omtalte norddørs spejl, hvor de veksler med almindelige røde.

Tårnrummet forbindes med skibet af en bred, spidsbuet arkade, som 1867-68 erstattede en smallere åbning af ukendt form.²⁵ Selve rummet overdækkes som nævnt af et hvælv, der hviler på falsede hjørnepiller, og hvis spidse skjoldbuer er helstens brede; ribberne halvstens og med af-fasede hjørner i vederlagshøjde.

Rummet belyses nu af et spidsbuet støbejernsvindue, indsat i sydvæggen 1867-68, fordi det eksisterende vestvindue ved orglets opstilling var sat ud af funktion.²⁶ Vestvinduet er gengivet på Burman Beckers tegning fra 1855 (fig. 10) og viser en flere gange falsat åbning omkring støbejernsstellet, der formentlig tidligere i 1800'rne afløste en fladbuet åbning, omkring

hvilken det bevarede spidsbuede stik har fungeret som spejl. Efter vinduets blænding er den indre åbning omdannet til et fladbuet skab.

I vestvæggen findes to *gemmenicher* (sml. fig. 9), der må ses i sammenhæng med et *†fontepodium* eller *†alterbord sammesteds* (s. 2296). Den store fladbuede niche mod syd, hvis stik nordligst er beskadiget af nævnte skab, genåbnes delvis 1982. Den er 46 cm dyb, måler 115 x 83 cm i murflugten og udgår fra gulvhøjde. Den anden niche mod nord er aftrappet foroven; den måler 41 x 34 cm i murflugt, er 28 cm dyb og sidder 100 cm over gulv.

Adgangen til de øvre stokværk skete oprindeligt ad en *†fritrappel* i syd. Den afløstes dog allerede i middelalderen af et *†trappehus*, som imidlertid 1867-68 blev revet ned og erstattet af det nuværende (se nedenfor). Bevaret er den fladbuede, udvendigt falsede overdør, hvis loft stiger trinvis gennem murlivet. Mellemstokværket var tidligere mørkt, men belyses nu af et fladbuet vindue i nord, indsat 1898.¹⁹ Klokkestokværket har fladbuede glamhuller af gængs form mod alle fire verdenshjørner: to koblede åbninger i fladbuet blænding.

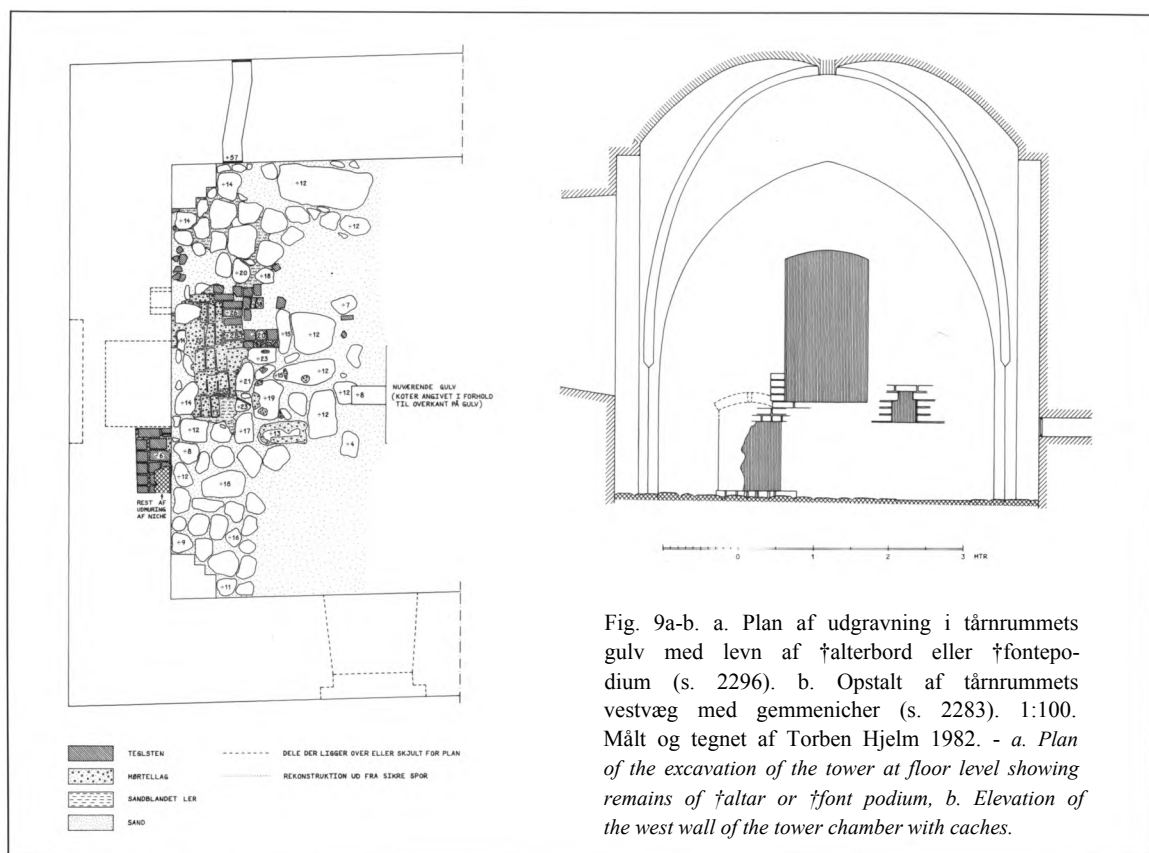

Fig. 9a-b. a. Plan af udgravning i tårnummets gulv med levn af $\ddot{t}$ alterbord eller $\ddot{t}$ fontepodium (s. 2296). b. Opstalt af tårnummets vestvæg med gemmenicher (s. 2283). 1:100. Målt og tegnet af Torben Hjelm 1982. - a. Plan of the excavation of the tower at floor level showing remains of $\ddot{t}$ altar or $\ddot{t}$ font podium, b. Elevation of the west wall of the tower chamber with caches.

Flankemurene afsluttes med falsgesims, og de øst-vestvendte taggavle prydes af ni højblændinger under tilsvarende antal kamtakker. Sidstnævnte er fornyet 1867-68 samtidig med blændingernes afdækning, der bortset fra de yderste spidsbuede svarer til de tvillingdelte spærstik, som restaurator også benyttede på våbenhusets og korets gavle. Burman Beckers tegning 1855 (fig. 10) giver et indtryk af, hvorledes den oprindelige blændingsudsmykning har været komponeret: Rund- eller spidsbuede høj blændinger, bortset fra de tre øverste, som var tvedelte og forsynet med kort hængestav; midterblændingen havde vandret afdækning, mens de to flankerende var spidsbuede eller aftrappede. Forinden i midterblændingen er nu en fladbuet kalke-luge.

Trappehuset på tårnets sydside er opført 1867 af store gul-røde sten i krydsskifte.¹⁸ Det har halvtæg med falsgesims over savskifte. Underdøren er fladbuet og giver adgang til en spindel-

trappe af træ (»vestervigske planker«). Trapperummet belyses gennem spidsbuet sydvindue med støbejernsstel.

Det tidligere $\ddot{t}$ trappehus, som styrtede ned under restaureringen 1867, var formentlig tilføjet i 1500'rne.²⁷ Det var af munkesten, som skal være genanvendt i den nuværende tilbygning, og dets ydre fremgår af Burman Beckers tegning (fig. 10). Det rummede en muret spindel, som 1684 repareredes.¹⁷

Nordkapellet (fig. 11) er formentlig opført i 1400'ernes tredje fjerdedel for at tjene som våbenhus. Senere er det inddraget i kirken som en korsarm. I 1700'erne omtales det som kalkhus,²⁸ der 1824 afskilredes fra kirken og i stedet forsynedes med en dør til kirkegården.²⁹ Senere i århundredet opdeltes rummet i to afsnit, hvorefter den nordre halvdel tjente som $\ddot{t}$ ligkapel, mens der i et mindre aflukke med selvstændig dør i vest indrettedes retirader.³⁰ I midten af 1920'erne etableredes tillige fyrrum, og vestdø-

ren blændedes,³¹ men ved kirkens restaurering 1964-66 fjernedes de sekundære indretninger, arkaden mod skibet genåbnedes, og i de to dørsteder indsattes vinduer.

Våbenhuset er opført af marksten og munkesten. Sidstnævnte, som er lagt i munkeskifte med adskillige sortbrændte kopper, er hovedsagelig benyttet til hjørner, muråbninger, gesimser og gavl, mens naturstenene bl.a. omfatter flere store rejste sten.

Flankemurene afsluttes med falsgesims, mens taggavlen over fodlinjens savskifte prydes af syv højblændinger, svarende til antallet af kamtakker; sidstnævnte er delvis pyntet med savskifter. Såvel i gesimserne som fodlinjens savskifte veksler sortbrændte kopper med almindelige røde sten. Selve blændingskompositionen repræsenterer en i Isefjordsområdet velkendt type fra midten af 1400'rne.³² Højblændingernes afdekning veksler mellem to tvillingdelte spærstik under rudeblænding og fem vandrette skifter, i begge tilfælde samlet på eller tvedelt af kort hængestav med konsol af to trinvis udkragede, hulkantede sten. I midterblændingen rektangulær lyssprække, som mod loftet indfattes af fladbuet blænding med ommuret stik.

Vangerne af den oprindelige dør står synlige udvendig i gavlen under vinduet fra 1965. Vest for dette ses spor af en ældre, sekundær åbning,

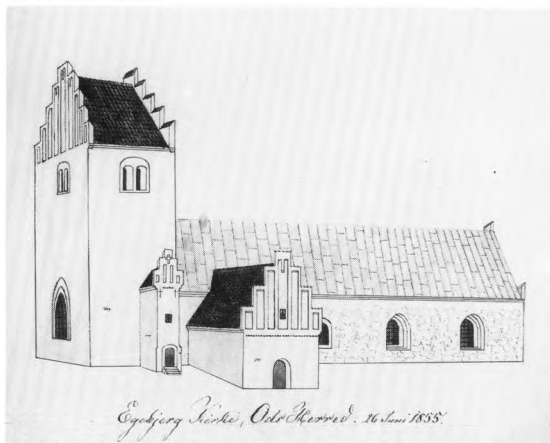

Fig. 10. Ydre, set fra sydvest. Tegning af Burman Becker, dateret 26. juni 1855. Det kongelige Bibliotek. - Exterior seen from the south-west. Drawing by Burman Becker, dated 26th June 1855.

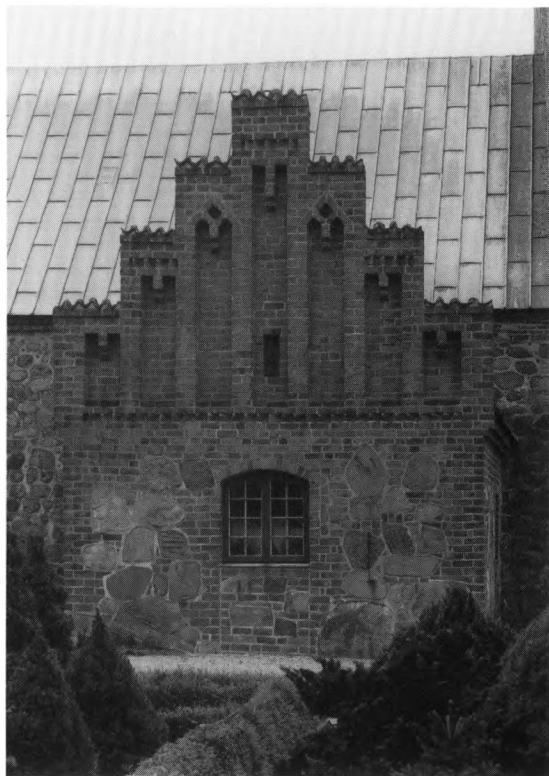

Fig. 11. Nordkappellets gavl, sml. fig. 8 (s. 2284). LL fot. 1981. - Gable of north chapel, cf. fig. 8.

der ifølge iagttagelser under seneste restaurering stammede fra et fladbuet vindue, muligvis indsat i forbindelse med tilbygningens omdannelse til kapel. Af de to fladbuede døre (sml. fig. 8), som forsvandt ved seneste restaurering, var gavlens formentlig en fornyelse af den ovenfor omtalte dør fra 1824, motiveret af kirkens hovedrestaurering 1867-68, mens den vestre dør vel stammede fra slutningen af århundredet. De nye vinduer sammesteds har afsprossede trækarmer og er henholdsvis fladbuet (nord) og firkantet (vest).

Det oprindelig vinduesløse indre har muligvis stået med åben tagstol.

Våbenhuset foran skibets syddør rummer rester af en lavere forgænger, hvis flankemure af marksten står tydeligt afgrænset i det ydre med murkrone ca. 170 cm over brolægning (sml. fig. 12);³³ i vestmuren ses en smal vinduesglug, lukket med munkesten. Ifølge den 1867 nedrevne blændingsgavl (jfr. fig. 10), som i øvrigt var be-

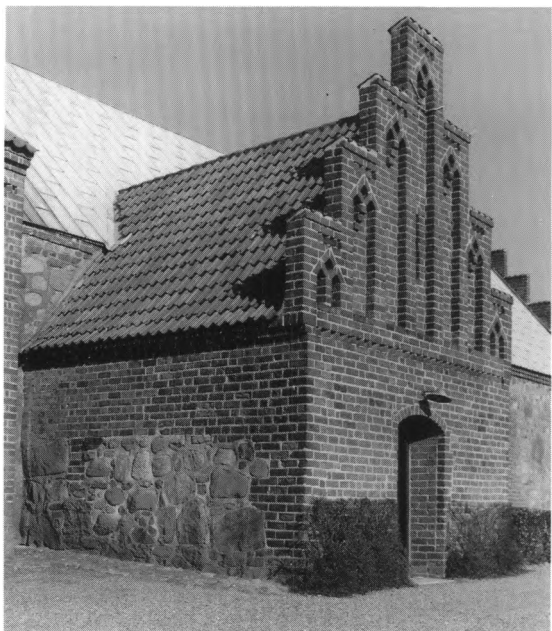

Fig. 12. Våbenhus, set fra sydvest (s. 2285). HJ fot. 1991. - *Porch seen from the south-west.*

slægtet med våbenhuset ved nabokirken i Vig, er det ældre våbenhus udvidet og forhøjet o. 1500-50.

Til ombygningen er benyttet munkesten i munkeskifte - et materiale, som dog ved restaureringen 1867-68 er fornyet i murenes øvre del og benyttet til den fladbuede dør, det spidsbuede østvindue og blændingsgavlen.¹⁸ Sidstnævnte er i lighed med tårnets og korets blændingsgavle inspireret af en middelalderlig type, der i øvrigt er repræsenteret på nordkapellet.³⁴ Burman Beckers tegning fra 1855 (fig. 10) viser, at indgangsdøren førhen var en lav, rundbuet åbning. Endvidere fremgår det, at taggavlen da havde syv vandret falsede høj blændinger, svarende til antallet af kamtakker. Midterblændingen var udmærket ved en tvedeling i afdækningen, der samledes på kort, falset hængestav; et lille afsproset loftsvindue var indsat forneden. Flankemurene afsluttedes med falsgesims, og gavlfoden markeredes ved savskifte. Våbenhuset fik 1830 et nyt vindue,³⁵ vel en forgænger for det nuværende.

Langhuskoret er antagelig opført o. 1500. Materialet er i vid udstrækning genanvendte mark-

sten fra det romanske kor (heriblandt udflyttede hjørnekvadere), suppleret med munkesten til detaljer, murkroner og taggavl. Ved soklen i syd og øst bemærkes flere store rejste sten; mod nord fremtræder murværket med nogenlunde regelmæssig skiftegang, mens de to andre sider præges af reparationer og omsætning. Fra sakristiets loft ses, at murværket også oprindeligt har stået blankt, kun delvis dækket af udglattet fugemørtel, ridset med murskeen.

Flankemurene afsluttes med en gesims, bestående af to, trinvis udkragede kopskifter. Den kamtakke blændingsgavl er præget af restaureringen 1867-68, da man fornyede den nedskårne kam (jfr. fig. 10, 15) med nye takker, og hermed tillige gav højblændingerne ny afdækning efter samme mønster, som bygningsinspektøren benyttede til gavlene på tårn og våbenhus. På det foreliggende grundlag er det ikke muligt at rekonstruere korgavlens oprindelige udseende i alle detaljer; men formentlig har den kun haft syv høj blændinger. I tre af disse, vel oprindeligt fire,³⁶ står bunden endnu med mønstermuring næsten hele vejen op. Det forekommer på denne baggrund ikke usandsynligt, at korgavlen tidligere i lighed med våbenhuset havde vandret falsede højblændinger og således udgjorde en parallel til en velkendt gruppe af gavle på Kalundborg-egnen, mest markant Holmstrups fra o. 1500.³⁷ Autentiske træk er endvidere fodlinjens savskifte og tre loftsglugger: to fladbuede forneden samt en trappeformet foroven i midterblændingen.

Koret har altid været ensidigt belyst gennem to store vinduer mod syd. I deres nuværende udformning stammer de fra restaureringen, men endnu ses udvendig tydelige spor efter forgængerne, der var bredere, sad højere og ifølge Burman Becker (jfr. fig. 10) tredobbelt falsede i den ydre åbning.

Det indre er overhvælvet fra starten, idet den gamle triumfgavl, bortset fra hjørnerne fjernes helt. De to fag er af hensyn til sammenhængen med de ældre hvælv i skibet opbygget på falsede væg- og hjørnepiller, der uden vederlagsmarkering videreføres i spidse, helstens brede gjord- og skjoldbuer; halvstensribberne

har affasede hjørner i vederlagshøjde. Sydvægens vægpille er forhugget 1844 for at bringe degnestolen nærmere til væggen.³⁵ - I det østligste korfag er to *gemmenicher*, af hvilke den søndre, lige øst for vinduet muligvis er oprindelig. Den rektangulære 28,5 cm dybe åbning måler 34,5 x 47,5 cm i murflugt, og bunden er 118 cm over gulv. Den fladbuede niche i nord, lige øst for døren er derimod snarest indsat i forbindelse med ombygningen af denne.

Sakristiet ved korets nordside er tilføjet engang i 1500'ernes første årtier og næppe længe efter korudvidelsen. Dette fremgår af blændingsgavlen, som må tilskrives et værksted, der har været virksomt i en stor del af det vestsjællandske område.³⁸ Materialet er munkesten i nogenlunde regelmæssigt munkeskifte, iblandt lidt marksten nederst i flankemurene foruden store rejste sten ved gavlfoden.

Sidemurene afsluttes med falsgesims, og taggavlen krones af syv, let brynede kamtakker. Selve gavlfladen smykkes af ni højblændinger med de for værkstedet karakteristiske stejle trappestik. Blændingerne, der hæver sig over en kvartstens dyb, vandret båndblænding, er grupperet to og to, et mønster, som også ses benyttet i Kundby (s. 626). I midterblændingen er en slank lyssprække, og to af kamtakkerne prydes af korte savskifter. Såvel østsidens spidsbuede vindue med støbejernsramme som den fladbuede yderdør i vest er sekundære. Burman Beckers tegning fra 1855 (fig. 13) viser øst- og nordmuren uden åbninger, og det er således tænkeligt, at sakristiet oprindeligt har været vinduesløst. En præstedør var allerede indsat før 1756 (jfr. †gravsten nr. 6); dog er den nuværende fladbuede dør fra 1867-68 (jfr. dørfølje nr. 1).

Rummet, hvis vægge brydes af spidsbuede, helstens dybe spareblændinger, overdækkes af samtidigt hvælv. Dette hviler på forlæg undtagen mod koret, hvor der er opmuret en spids, halvtstens bred skjoldbue. Stormstigeribberne er kvartstens og benyttes i lighed med vægblændingerne ofte i dette værksteds arbejder. Den fladbuede dør til koret stammer fra restaureringen 1867-68,¹⁸ da man ønskede den forhøjet, »så at den uden hinder kan passeres«.³⁹

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelse. Af de regnskaber, som sporadisk er bevaret fra slutningen af 1600'rne, og først i 1800'rne bliver mere dækkende, fremgår tydeligt, at tårnet med dets udsatte beliggenhed har voldt store problemer: Således gennemførtes 1692 en større reparation af tårnet, »som var revnet på alle sider«.¹⁷ 1769 omtales atter en reparation, denne gang af sydsiden og sydøsthjørnet, som var »færdig at falde ud«. Arbejdet udførtes af muremester Høhne, Roskilde, eftersom ingen på egnen turde påtage sig det.⁴⁰ Endelig kan nævnes, at den kgl. bygningsinspektør Boye Magens i 1797 fremsendte et overslag til indlægning af et anker i vestgavlen, der var revnet som følge af klokkeringingen over enke-dronning Juliane Marie året forinden.²⁹

Af større istandsættelsesarbejder fra 1800'ernes første årtier kan nævnes, at muremester Hans

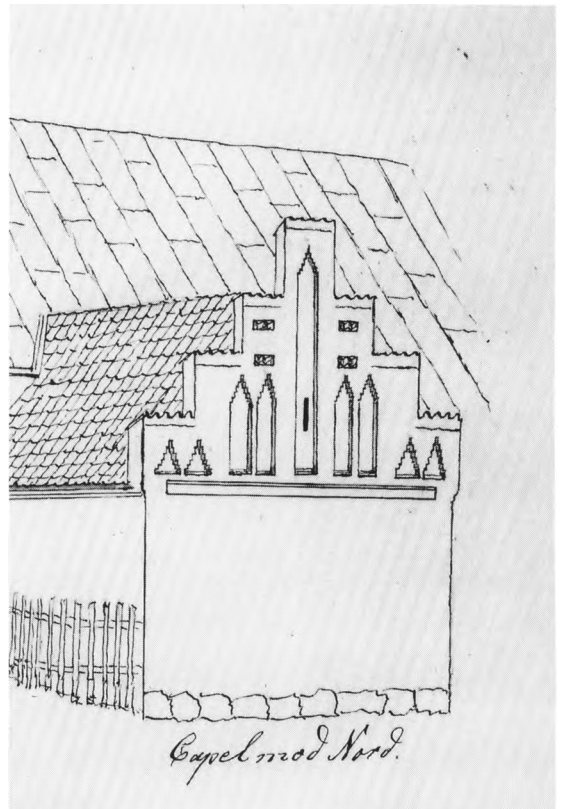

Fig. 13. Sakristi, set fra nordøst (s. 2287). Tegning af Burman Becker 1855, sml. fig. 8. Det kongelige Bibliotek. - *Sacristy seen from the north-east. Drawing by Burman Becker 1855, cf. fig. 8.*

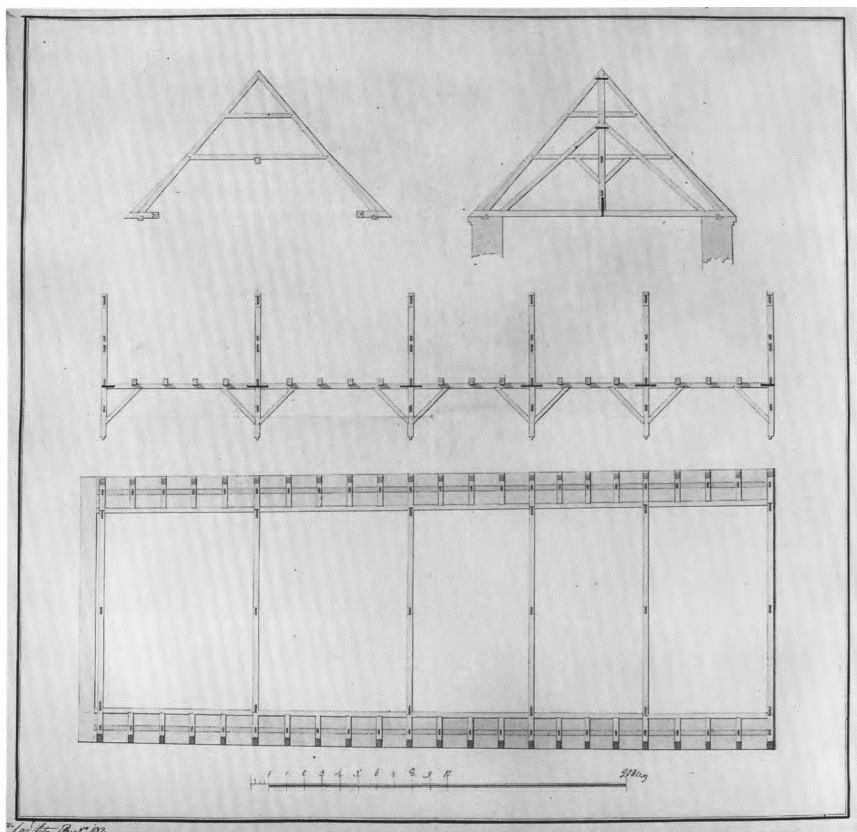

Fig. 14. Plan og snit af nyt tagværk til langhuset, udfærdiget 1824 af kgl. bygningsinspektør Peter Krogh Bonsach Jessen (s. 2290). Rigsarkivet. - *Plan and sections of new roof construction over the nave prepared in 1824 by Peter Krogh Bonsach Jessen, H.M. Inspector of Buildings.*

Jensen, Store Egebjerg, 1816 nedtog og genopmurede kirkens østgavl, som var »nedblæst«, og indlagde fire jernankre.⁴¹ Det er formentlig ved den lejlighed, at kamtakkerne blev skåret ned (jfr. fig. 10, 15). 1817 bebudede bygningsinspektøren mindre skalmuringer af kirkens østgavl og sydside samt af tårnets syd- og vestside. 1819 fremsendtes overslag til en ny reparation, som denne gang i det væsentlige sigtede mod indsætning af seks nye vinduesrammer af egetræ.²⁹ - 1824 indgav den kgl. bygningsinspektør Peter Krogh Bonsach Jessen overslag til nyt tagværk over hele langhuset (fig. 14), fornyelse af sammes blybeklædning samt udbedring af gesimsen (med flensborgsten) og af hvælv foruden nedtagelse og opmuring af fire kamme på østgavlen.⁴² Arbejdet, der forestodes af murermeister Hans Jensen og blytæckermester, kaptajn Weinreich, var 17. aug. 1827 afsluttet til administrationens fulde tilfredshed; endnu manglede dog 81 dages arbejde på tagbeklædningen.⁴³

1867-68 var kirken underkastet en *hovedrestauration*. Arkitekt var den kgl. bygningsinspektør P. E. I. Kornerup med C. Otto som konduktør, mens arbejdet forestodes af murermeister C. A. Hansen: Mest bekostelig var istandsættelsen af tårnet, der skalmuredes helt i syd, og delvis mod vest og øst; endvidere indsattes nyt sydvindue, to af glamhullerne ommuredes, gesimsen fornyedes, og gavlene fik nye kamtakker. Hertil kom, at sydsidens trappehus styrtede sammen og måtte opføres påny. - For selve langhusets vedkommende indsattes nyt vindue i nord, buen til tårnrummet og døren til sakristiet blev udvidet. Våbenhusets sidemure ommuredes delvist og dets taggavl samt indgangsdør fornyedes. Endelig blev samtlige mure udvendigt afrenset for puds og hvidtelag, hvorved det viste sig påkrævet at skalmure dele af sydsiden og østgavlen, hvis kamtakker rekonstrueredes.¹⁸

Den seneste større samlede restaurering af kirken gennemførtes 1964-66 (arkitekt Rolf

Fig. 15. Kirken, set fra sydøst. Landsbyen ligger ved bakkens fod, og mod horisonten anes Sidinge Fjord, hvis udtørring påbegyndtes 1841. Selve kirken står gulkalket med hvidtede blændinger, gesimser og muråbninger, ligesom tilbygningerne er holdt i hvidt. Farvelagt tegning, signeret H. L. Johansen og formentlig udført i 1800'ernes første tredjedel. Privateje. — *The church seen from the south-east. The village is situated at the foot of the hill and on the horizon is a glimpse of Sidinge Fjord, the draining of which commenced in 1841. The church is yellow with whitewashed recesses, cornices, wall-openings and additions. Colour drawing, signed H. L. Johansen and presumably dating from the first third of the 19th century.*

Graae) og omfattede bl.a. en retablering af nordkapellet, som atter inddroges i kirkerummet; endvidere en fornyelse af kirkens varmeanlæg.

Gulve. Koret, der til og med langhusets andet sydvindue er hævet et trin, har en midterbane af kvadratiske fliser, dels sorte, dels gule. De stammer fra et gulv af »blå og gule Flensborgerfliser«, som 1844 blev lagt i koret og en del af selve kirken.³⁵ Fliserne flankeres nu af almindelige gule sten på fladen. Sakristiets gulv, som 1861 kaldtes »koldt og uhyggeligt«,³⁹ er af Ølandsfliser i vekslende størrelse. I skibets midtergang ligger kvadratiske gulstensfliser svarende til korets, mens der i stolestaderne er afsyrede bræddegulve. I nordkapellet, som er hævet et trin, er der 1964-66 lagt gule petringer, og tilsvarende

belægning benyttes i gangarealet nærmest kappellets arkade samt i våbenhuset. Den vestre del af tårnrummet, som indtil 1982 var dækket af hævet træpodium, er nu belagt med gule, kvadratiske fliser.

†*Gulve.* Ved en mindre undersøgelse i tårnrummet 1982 påvistes det oprindelige gulv, som var velbevaret i rummets vestlige del og fremtrådte som et noget uregelmæssigt markstensgulv (jfr. fig. 19), tilsyneladende jævnet med sandblandet ler.

Vinduer. Langhuset har fire vinduer i syd samt et i nord. De er spidsbuede, med støbejernsstel, og formentlig alle indsat i løbet af 1860'erne.⁴⁴ De har udvendig falset indfatning af moderne munkesten, bortset fra sydsidens vestligste, hvor pladsforholdene har forhindret dette. -

Vinduerne i tilbygningerne er omtalt i forbindelse med beskrivelsen af de pågældende afsnit.

† *Vinduer.* Takket være afrensningen af ydre murværk er langhusets spor af ældre lysåbninger i hovedsagen lette at aflæse. Det fremgår således, at der i langhusets sydside ud for tredje og fjerde fag, dvs. i det oprindelige skib, har været forskelligtformede vinduer på de nuværendes plads. En udmuring af ubestemt, nærmest rund form over vinduet lige op til våbenhuset kan stamme fra en åbning, som indsattes, samtidig med at hvælvslagningen tillukkede det romanske vindue, lige vest herfor. Tydeligere er sporet af en lavtsiddende, bredt fladbuget åbning omkring prædikestolvinduet, hvis tidligere form bekræftes af Burman Beckers tegning fra 1855 (jfr. fig. 10). Sidstnævnte illustrerer tillige langhuskorets tredobbeltfalsede vinduer, hvis vanger og stik delvis er bevaret omkring de nuværende åbninger.

Tagværker. Kun tårnet og nordkapellet har bevaret middelalderlige tagværker af eg. Tårnets, der er af krydsbåndstype med dobbelt lag hanebånd og lodrette spærstivere, fik 1964-66 udskiftet en række led med trykimprægneret fyrretræ. Nordkappellets tagstol er af spinkelt tømmer med to lag hanebånd og spærstivere kæmmet ned over spærfoden. Ved restaureringen 1964-66 indlagdes bindbjælker i samtlige seks fag af hensyn til det nye loft. Langhusets dragerstol (fig. 14), af fyr, er som nævnt opsat 1827. Ved en reparation i nyere tid er den forstærket med lasker og skråstivere til spærene. Sakristiet og våbenhuset har ligeledes nyere tagværker af fyrretræ.⁴⁵

Tagbeklædning. Ved beskrivelsen 1756 anføres, at kirken er blytækket, bortset fra tårnet, våbenhuset, sakristiet og kalkhuset (nordkapellet), som er teglhængt.⁴⁶ Dette svarer formentlig til den middelalderlige situation, som er fastholdt til i dag, omend med idelige fornyelser, navnlig af blytaget.⁴⁷ Tegltagene er nu alle af vingesten, men i hvert fald tårnet havde 1755 munke og nonner, idet her »fattedes 100 stk. af de gamle slags tagsten, som skal tages af ringmuren«.²¹ Det skal nævnes, at bygningsinspektør Bonsach Jessen 1825 foreslog at tække tårnet med »spåner

af samme natur som de hollandske møller«, da tegltaget ofte falder ned.²⁹

Opvarmning. 1878 anbragtes to kakkellovne i nordsiden af langhuset med tilhørende skorstene over tagryggen (sml. fig. 8). 1925 afløstes de af kalorifer med indfyring fra nordkapellet.¹⁹ Dette anlæg fjernedes 1964-66, da man installerede varmluftsanlæg med fyrrum i ligkapellet uden for kirkegården.

Kirken, der tidligere var kalket (sml. fig. 15) både ude og inde⁴⁸ står i dag for det ydres vedkommende afgørende præget af istandsættelsen 1867-68, da murværket afrensedes, mens detaljer i det hvidkalkede interiør afspejler fornyelserne 1964-66 samt for tårnrummets vedkommende ændringerne i forbindelse med det nye orgel 1982. De flade trælofter i våbenhus (bjælkeloft) og nordkapel (bræddeloft) står gråmalet.

KALKMALERIER

1924 undersøgte Kai Uldall levn af kalkmalerier på langhusets vægge og hvælv. Trods henstilling fra Nationalmuseet blev fundet atter overhvidtet 1927, inden en konservator havde foretaget en nøjere vurdering af bevaringssituationen. Under kirkens restaurering 1964-66 afdækkedes dele af malerisporene påny. Kun et enkelt af disse - billedet af S. Kristoffer - ønskedes imidlertid bevaret; det restaureredes 1969 af Gregers M. Lind.

O. 1375-1400 samt 1400'ernes anden halvdel. Efter hvælvslagningen i skibet, er der på *nordvæggen* i fjerde fag, malet et billede af S. Kristoffer (fig. 16), der både i kraft af placering og helgenens størrelse (ca. 3 m) henvender sig meget direkte til de gennem sydsidens mandsdør indtrædende kirkegængere. En vurdering af billedets stil og datering kompliceres til dels af den relativt dårlige bevaringstilstand, men nok så meget af den omstændighed, at maleriet er restaureret med opmaling og supplement, da Isefjordsværkstedet udsmykkede kirkerummet i 1400'ernes anden halvdel.⁴⁹

S. Kristoffer, som strider sig gennem flodens vandmasser med springende fisk, er halvt drejet mod øst. Han bærer med sin ene hånd Kristus-

Fig. 16. S. Kristoffer. Kalkmaleri på nordvæggen i fjerde fag. Det oprindelige maleri fra o. 1350-1400 er restaureret og suppleret af Isefjordsværkstedet i 1400'ernes anden halvdel (s. 2290). LL fot. 1981. - *St. Christopher. Muml painting on the north wall in the fourth bay. The original painting from c. 1350-1400 was restored and added to by the Isefjord workshop in the second half of the 15th century.*

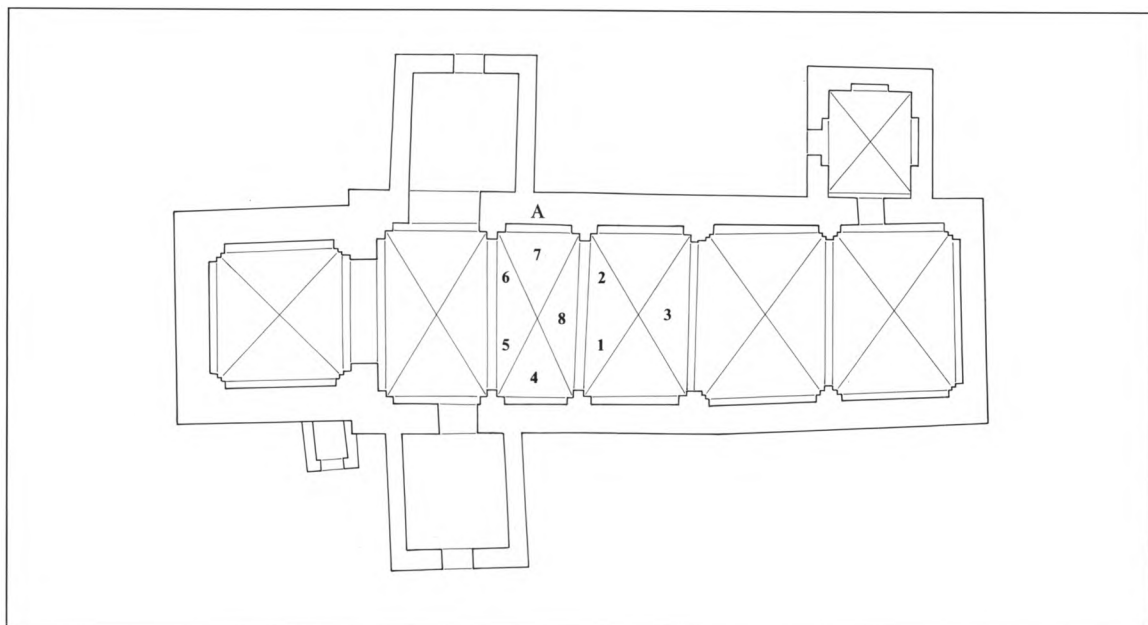

Fig. 17. Skematisk plan over middelalderlige kalkmalerier. A. S.Kristoffer, malet o. 1350-1400, restaureret og suppleret i 1400'ernes anden halvdel (s. 2290f.). 1-8. †Kalkmalerier ved Isefjordsværkstedet o. 1460-80 på det oprindelige skibs to østligste hvælvfag (s. 2293f.). 1. Bebudelsen. 2. Besøgeisen. 3. Helligtrekongers tilbedelse. 4. Bønnen i Getsemane have. 5. Kristus for Pilatus. 6. Hudflettelsen. 7. Korsbæringen. 8. Korsfæstelsen. - *Schematic plan of medieval mural paintings. A. St. Christopher, painted c. 1350-1400, restored and added to in the second half of the 15th century. 1-8. †Mural paintings by the Isefjord workshop c. 1460-80 on the two easternmost vaults of the original nave. 1. The Annunciation. 2. The Visitation. 3. The Adoration of the Magi. 4. The Agony in the Garden. 5. Christ before Pilate. 6. The Flagellation. 7. The Carrying of the Cross. 8. The Crucifixion.*

barnet og støtter sig med den anden til den afkvistede vandringsstav, der allerede - som bevis på barnets almagt - er begyndt at skyde friske skud, her opfattet som egeløv med agern, ikke legendetekstens palme.⁵⁰ Kristus har korsglorie og bærer i den ene hånd korsprydet globus, mens han med den anden velsigner Kristoffer. Helgenens fysiognomi er bemærkelsesværdigt ved sit feminine præg, næsten Madonna-lignende med et underligt påhæftet hageskæg i stedet for den maskuline skægpragt, der oftest kendetegner kæmpen.⁵¹

Hvad staffagen angår, så er rester af flodbredderne synlige forneden langs feltets skjoldbue. Her ses endvidere mod øst levn af eremitten, der angav vejen til at finde Verdens mægtigste herre. Han er vist som en tonsureret munk foran sit lille kapel, ligesom også et brudstykke af hans lygte er synlig. Under ham hovedet af en

hund. På den vestre bred har været malet en stående mandsskikkelse, muligvis en vandringsmand, der venter på at blive færget over. I hans bælte synes en kniv at have været ophængt og en stump af en stav er tillige synlig.

På det foreliggende grundlag lader den oprindelige komposition og Isefjordsværkstedets »restaurering« sig ikke med sikkerhed adskille i alle enkeltheder. Den ældste Kristoffer-skikkelse har dog næppe været væsensforskellig fra den nuværende. Typologisk set repræsenterer den en gammel type, først og fremmest i kraft af den måde, hvormed helgenen holder og fremviser Kristus-barnet som et attribut. Heroverfor står en yngre, mere naturalistisk tradition, som gengiver barnet ridende på skuldrene af kæmpen, der fatter om staven med begge hænder, således som Kristoffer f.eks. er vist i Isefjordsværkstedets egen version i Nørre Herlev.⁵² På en række

punkter er den sekundære bearbejdning dog tydelig nok. Den sorte konturtegning er formentlig trukket op på ny. Således anes indenfor Kristi glorie omridset af den oprindelige mindre cirkel, og formentlig er tegningen af de for Isefjordsværkstedet særlig karakteristiske øjne også en revision ligesom de små bueslag i Kristoffers glorie (sml. fig. 18). Endvidere har man forsøgt at gøre helgenen ældre ved at tildække det oprindelige okkerfarvede hår med hvidt og heri tegne fald med sort; også kindernes røde pletter er svagt synlige. Der kan heller ikke være tvivl om, at overkjortelens foldekast er trukket op med dodenkop, som ikke er benyttet i det oprindelige maleri. Tilsyneladende er også den blomstrende stavs agern et supplement til det grønne bladløv, som stadig anes nedenunder.

Det er muligt, at Kristoffer-billedet ikke i den ældste version har haft baggrundsstaffage, men muligvis en indskrift med majuskler, hvoraf svage spor - ».. to .« - var synlige under restaureringen. Af den fragmentariske baggrund er i hvert fald eremitten og kapellet tegnet på en for Isefjordsværkstedet meget karakteristisk måde.

Maleriets skrøbelige tilstand skyldes, at det er malet på et tykt hvidtelag, hvis evne til at binde på det underliggende senromanske maleri er dårlig. Isefjordsværkstedet har således bl.a. måtte foretage en opkalkning af svage steder; dog var billedet ved afdækningen temmelig medtaget og dele af kalklaget slået fra, hvorved det senromanske maleri blottedes. For at skabe en sammenhængende figur har restaurator suppleret det manglende midterparti, men således at alle moderne tilføjelser står med en fin skravering.

†Kalkmalerier. 1) O. 1250-1300. På skibets nordvæg påvistes i fjerde fags skjoldbuefelt levninger af en senromansk udmaling, hvoraf et brudstykke kom til syne under S. Kristoffer-billedet (sml. fig. 16). Det fremgik heraf, at væggen før hvælvslagningen havde været smykket af to billedfriser, skilt af en ca. 20-30 cm bred bølgeranke med groft tegnede akantusblade. Af den nedre frise lod sig intet motiv bestemme, mens underdelen af den øvre frise viste ben af en række figurer. Konturerne var tegnet med sort,

Fig. 18. Bønnen i Getsemane have. †Kalkmaleri ved Isefjordsværkstedet o. 1460-80 på sydkappen i fjerde fag (s. 2294). Egmont Lind fot. 1965. - *The Agony in the Garden*. †Mural painting by the Isefjord workshop c. 1460-80 on the south cell of the vault in the fourth bay.

og herudover var benyttet diverse okkerfarver samt en kraftig rød farve.⁵³

2) O. 1460-80 har det såkaldte Isefjordsværksted foretaget en udsmykning af skibets vægge og hvælv. Spor heraf er ved to lejligheder påvist i langhusets tredje og fjerde fag, dvs. de to østligste af det oprindelige skib. Værkstedet har desuden restaureret et ældre billede på nordvæggen, forestillende S. Kristoffer (se ovenfor). Udmalingen har formentlig tillige omfattet det senere nedrevne kor samt skibets vestligste fag. De billeder, som blev identificeret på skibets hvælvkapper forestillede scener af Kristi liv, henholdsvis barndoms- og lidelseshistorien.

Tredje hvælvfags cyklus indledtes formentlig med Bebudelsen i vestkappens søndre halvdel. Sydligst i kappen sås ærkeenglen Gabriel, pegende med korsstav mod den knælende Maria, hvis jomfruelighed symboliseredes af en vase med liljer. På et minuskelskriftbånd afdækkedes fragmenter af Marias svar til Gabriel (Luk. 1, 28): »[Ecce ancilla] d(omi)ni fiat [michi secundum verbum tuum]« (se, jeg er Herrens tjener-

Fig. 19. Kristus for Pilatus. †Kalkmaleri ved Isefjords værkstedet o. 1460-80 på vestkappen i fjerde fag (s. 2294). Kai Uldall fot. 1924. - *Christ before Pilate.* †Mural painting by the Isefjord workshop c. 1460-80 on the west cell of the vault in the fourth bay.

inde, mig ske efter dit ord). - Ved lodret bånd med siksakbort var Bebudelsen afgrænset mod Besøgeisen i kappens nordre halvdel. Alene de to kvindeskikkelser, Maria og Elisabeth (med konelin), var klart synlige. Af billederne i nordre og søndre kappe blev kun afdækket meget lidt, mens motivet i den østre kunne bestemmes som Kongernes tilbedelse.

Fjerde hvælvfags billedrække videreførte Kristi levned i sydkappen med fremstilling af begivenhederne i Getsemane have, indhegnet af risgærde. Velbevaret var Bønnen (fig. 18) i kappens østre del. Her sås Kristus knælende foran klippen, hvorpå smertens kalk med marterredskaberne ris, kors og pisk. Bag Kristus de tre sovende apostle og over ham minuskelskriftbånd med sønnens bøn til faderen (Luk. 22, 42): »P[ater si vis transfer calicem istum a me]« (Fader, om du vil, så tag denne kalk fra mig). Vestligst i kappen sås ypperstepræstens soldater anført af stald drengen med lygte.

I vestkappens søndre halvdel fulgte den bundne Kristus, som af soldaterne førtes frem foran Pilatus, vist på høj tronstol i færd med at vaske sine hænder (fig. 19). En lodret bort, smykket af siksakbånd og bølgeranke midtdelte kappen, hvis nordre halvdel viste Hudflettelsen, hvor to bødler piskede løs på den nøgne, blod-

plettede Kristus, som var bundet til martersøjlen.

I nordre kappe var malet Korsbæringen (fig. 20). Det fremdragne maleri viste Kristus, der blev trukket frem af bøddel, mens den kutteklædte Simon af Kyrene hjalp med at bære korset; i baggrunden Maria og en anden stående skikkelse. - Fragmenter i østkappen bestemtes som nedre dele af Korsfæstelsen: Korset flankeredes af to personer (Maria og Johannes); endvidere sås fødderne af en tredje (landsknægt).

Ornamentik og farver. Rammeornamenterne lå på nær enkelte undtagelser helt inden for værkstedets gængse repertoire. Det gjaldt de tofarvede siksakbånd, som på selve kapperne benyttes til at skille enkelte scener og afgrænse svikelfelterne, mens de i fjerde fag sås på forsiden af skjold- og gjordbuer, hvis undersider smykkedes af værkstedets karakteristiske bølgeranke. På ribberne var malet tungeborter, og ribbekrydset markeredes i tredje fag af en tunget top-rosset. Velkendte var også det rudemønstrede tæppeornament, som fandtes på væggenes og hvælvpillernes nedre del (jfr. fig. 16). - Usædvanlig var derimod den båndomvundne stav på

Fig. 20. Korsbæringen. †Kalkmaleri ved Isefjords værkstedet o. 1460-80 på nordkappen i fjerde fag (s. 2294). Egmont Lind fot. 1965. - *The Carrying of the Cross.* †Mural painting by the Isefjord workshop c. 1460-80 on the north cell of the vault in the fourth bay.

Fig. 21. †Kalkmalerier ved Isefjordsværkstedet o. 1460-80 afdækket i sydsiden mellem fjerde og femte fag (s. 2294). Egmont Lind fot. 1965. - †Mural paintings by the Isefjord workshop c. 1460-80 uncovered on the south wall between the fourth and fifth bays.

siden af gjordbuen i tredje fag (jfr. fig. 21); ligeledes sviklernes prismemønster, der af værkstedet også benyttedes i nabokirken Nørre Asmin-drup.

Farverne var okker, mønje, dodenkop, lidt grønt, sort og hvidt.

3) O. 1450-1550. Ved udspringet af nordøstre ribbe i tårnrummet sås et kronet hoved malet med sort og rødt.

4) O. 1550-1650? På nordvæggen i andet fag afdækkedes 1924 et brudstykke, ca. 60 x 60 cm, i teglrød farve, begrænset i øst af lodret bånd i lyserødt, hvorfra udgik to buer i samme farve. Fragmentet, hvis overkant sad ca. 3 m over gulv skønnedes at stamme fra renæssancen, men har måske været del af baldakinmaleri, jfr. nr. 6.

5) 15-1600'rne. På nordvæggen, vestligst i andet hvælvfag fandtes ca. 160 cm over gulv levn af en indskrift i to linjer, malet med sort fraktur.

Heraf læstes i øvre linje navnet »Johanes«, i den nedre »A...S«.

6) 1650-1700. På korvæggen og i østhvælv fandtes spor af baldakinmaleri omkring altertavlen fra 1648; farverne var rødbrun og okker.

På nordvæggen i andet hvælvfag sås ligeledes spor af malet draperi omkring Morten Boesens epitaf fra o. 1695.⁵⁴

INVENTAR

Oversigt. Middelalderen repræsenteres af den romanske fontekumme og degnestolen fra 1500'ernes begyndelse. Et fornemt korbuekrucifiks fra 1200'ernes slutning lå upåagtet på loftet i mange år, hvorefter det erhvervedes af Nationalmuseet, som senere har afstået det til domkirken i Haderslev. I 1590'erne fik kirken nye stolestader, herunder også skriftestol. Årstallet 1593, som ifølge præsteindberetningen 1756 sås på korbuebjælken, kan opfattes som et stafferingsår eller en fornyelse af bjælken, muligvis i forbindelse med et †korgitter. Altertavlen fra 1648 og den få år yngre prædikestol er begge udført i den kendte billedskærer Lorentz Jørgensens værksted i Holbæk. Af en indskrift på korbuekrucifiksets kors-træ fremgår, at skovrideren i Lestrup, Peder Pedersen, 1694 havde ladet korset staffere »påny«. Årstallet ses endnu på prædikestolshimlen og på degnestolen; dets anbringelse på forsvundne stolestadelåger og en †skriftestol tilsiger, at der har været tale om en generel staffing af inventaret, jfr. ovennævnte præsteindberetning fra 1756, hvor kirken siges at have fået »en besynderlig stor reparation 1694, da dette årstal findes ikke mindre end 9 gange«. Dets tilstedeværelse på et par gravsten indgår muligvis i optællingen, og alterbordsforsidens guirlander kan stilistisk henføres til samme tid. Et pulpitur, som omtales 1756, men meget vel kan være ældre, udmærkede sig derved, at der i et af felterne, i stedet for dydemalerier som i de øvrige, var anbragt en urskive til menighedens orientering.

I 1840'erne foretoges en istandsættelse og delvis udskiftning af stolestaderne, dog i stil med de gamle, degnestolen forkortedes og en ny alterskranke opstilledes; desuden anskaffedes nyt altersølv. Stolenes fornyelse fortsatte de næste årtier, hvorpå stole, paneller, bænke, altergelænder og døbefont maledes 1868. Altertavle og prædikestol befriedes for gamle farvelag, hvorefter de lakeredes, så egetræets »naturlige farve« kom frem, sml. afrensningen af bygningens ydre murværk ved den samtidige restaurering. Endvidere ændredes de latinske indskrifter til identiske i dansk oversættelse.

1906 maledes stolestadernes »forstykker«, hvor- med antagelig menes gavle, svarende til altertavle og prædikestol. Efter en hovedstandsættelse 1964-66 ved arkitekt Rolf Graae med Einar V. Jensen som konservator står hovedparten af inventaret malet, mens altertavle og prædikestol fremtræder afrensede.

Alterbord, middelalderligt, af munkesten, ca. 120 x 180 cm og 100-105 cm højt opført 80-85 cm fra korets østvæg.

†*Sidealterbord?* Ved en undersøgelse i tårnrum- mets gulv 1982 (sml. fig. 9), stødte man ved vestvæggen, lidt forskudt mod nord, på et munke- stensmuret parti ovenpå kampestensgulvet. Det nåede ud til væggen, men havde ikke som venteligt afsat spor på denne, sml. Højby s. 2154 med fig. 44.⁵⁵ Der er således måske snarere tale om et †fontepodium; vestvæggens gemmenicher har en funktion i begge tilfælde.

Alterbordspaneler (fig. 22). Den enkle forside er formentlig udført i 1500'ernes første halvdel, sml. eksempelvis Jorløse og Kirke Helsinge eller Torslunde fra 1561,⁵⁶ men fremtræder med en staffering, som delvis må antages at stamme fra

1694 (sml. *korbuekrucifiks). Den består af tre glatte, vandrette planker i enkel ramme, 105,5 x 190 cm, uden det nedre rammetræ, som er for- nyet 1965.

Stafferingen på de lodrette rammestykker må være påført 1694, dog antyder frynsebortens op- deling i skiftevis røde og grønne frynser, at der for dens vedkommende er tale om opmaling af en ældre detalje (jfr. dateringen).⁵⁷ I øvrigt står panelet siden 1965 mørkebrunt med en gul frak- turindskrift på midten foroven: »Mat. 5. v. 24. Lad bliffue din gaffue der for Alteret, och gach Først hen, Forlig dig med din Broder, kom saa och Offre din Gaffue«. ⁵⁸ På de lodrette, sorte rammestykker er malet nedhængende gule frugtklaser med rødbrune skygger sammen- holdt af bånd.

Kortsidernes paneler, fra 1590'erne, der ikke an- sås for at være udført til denne plads (sml. †skriftestol), fjernedes ved restaureringen 1965. I hvert fald den nordre kortside, af fyr, 99 cm høj (uden to tilføjede planker foroven og forneden) og 120 cm lang, er jævndrende med stolesta-

Fig. 22. Alterbordet fotograferet, da panelerne undersøgte inden restaureringen 1964-66, hvorefter nordsidens, fra 1590'erne, fjernedes. Forsiden er muligvis udført tidligere i samme århundrede, men står nu med en bemaling antagelig fra 1694, suppleret 1965 (s. 2296). Einar V. Jensen fot. 1955. - *The altar photographed during the examination of its panels prior to restoration 1964-66; the panels of the north side from the 1590s were then removed. The frontal presumably dates from the same century, but its present painting is probably from 1694, supplemented in 1965.*

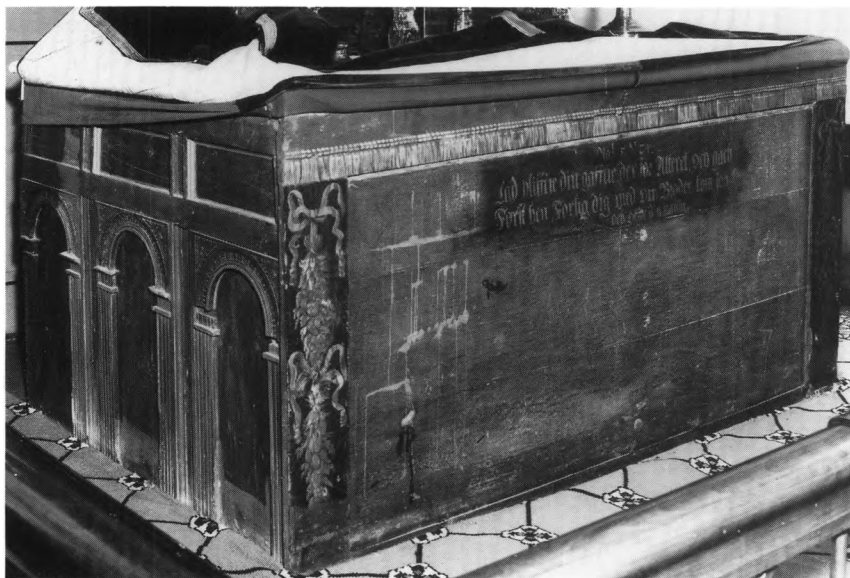

Fig. 23. Altertavle med reliefskåret årstal 1648 og Christian 4.s kronede monogram, udført i Lorentz Jørgensens værksted (s. 2298). LL fot. 1981. - Altar-piece with date 1648 carved in relief and Christian 4's crowned monogram, executed by Lorentz Jørgensen's workshop.

derne, hvis paneler den er nær beslægtet med. Den består af tre fag med arkader adskilt af smalfyldinger; i siderne mangler de. Arkaderne hviler på kannelerede pilastre og har småstreger på bueslagene, i sviklerne er treblad ganske som den eneste bevarede stolestadelåge. Over arkadefelterne er profillisteindrammede, lave rektangelfelter.

Sydpanelet, 112 x 112 cm, virker som en helhed med smalfelter i begge sider. Det har to glatte, rektangulære fyldinger og skråfas forned; muligvis er det lidt yngre end nordpanelet.

De to kortsiders fyldinger har samme farve som forsiden, og rammerne er rødbrune. De opbevares for tiden i en af præstegårdens udlænger.

†*Alterklæder.* 1683 omtales et stjålet klæde, hvorefter birkefoged Morten Boesen 1687 skænkede et nyt af rødt fløj med frynser forned og en række guldgalerer derover samt rødt klæde slået fast på altret til at fæste alterklædet ved.¹⁷ Af et inventarium 1756 fremgår, at der på alterklædet, der betegnedes som gammelt, var et Jesumonogram og giverens initialer M.B.S. (Morten BoeSen, sml. †stolelåge og epi-

tafium) samt årstallene 1687.⁴⁶ Et nyt betræk af rødt vadmel anskaffet 1760 har vel snarest afløst det underste klæde.²² 1779 skænkede kongen et nyt fløjlsalterklæde med guldgalerer.⁴⁶ 1861 burde alterklædet opfarves og forsynes med galoner,¹¹ men et nyt anskaffedes inden synet 1866.¹⁸

Altertavlen (fig. 23), med Christian IV.s monogram og reliefskåret årstal 1648, kan henføres til Lorentz Jørgensens værksted, ligesom den i Vig,⁵⁹ der er udført med forbillede i Egebjergs. Tavlen adskiller sig fra værkstedets øvrige ved i midtfeltet at have en fremstilling af Korsfæstelsen og ikke Nadveren. Desuden ses figurer af evangelisterne, foruden Moses og Johannes Døberen samt englebørn med våbener for Lorentz Jørgensens mæcen, lensmanden på Dragsholm 1645-58, Christopher Urne og hustru, Sophie Lindenow. På gesimsen står to serafer holdende medaljon med Christian IV.s kronede monogram inden for omskriften hvori årstallet indgår. Tavlen krones af Frelseren velsignende.

Postamentets bruskværskartouche har englehoved som slutsten. I de flankerende fremsprings muslingeskalnicher står statuetter af Peter med nøglen og Paulus med bog og sværd (fig. 24). Til siderne smalle vinger med englehoved.

Midtfeltets krucifiksfremstilling forekommer i tilsvarende udformning på Lorentz Jørgensens læremester, Hans Gudewerths store tavle fra 1640 i Egernfærde.⁶⁰ Kristusfiguren, med stor, flettet tornekrone, flankeres af svævende engle, tappet til baggrunden; ved korstræets fod knæler Maria Magdalene med hånden under kind, og til siderne står Maria og Johannes. I de gennembrudte sidefelter Mattæus og Markus, begge med bog og symbol. Af ældre fotografier fremgår, at de er ombyttet i årene mellem 1908 og 1918. Mellem evangelisterne og sidevingerne er kvindelige hermer med foldede hænder. Over dem ses Lukas og Johannes med de faste attributter; på bruskvinger bag dem står Moses med lovens tavler og Johannes Døberen med lam og korsstav. Midtfeltet flankeres af søjler, og derover sidder englebørn med våbener for lensmanden: »H(r.) Christopher Wrne« og »F(ru)

Fig. 24. Altertavledetalje, sml. fig. 23. Statuetter forestillende Peter og Paulus fra postamentet (s. 2298). EM og Erik Skov fot. 1965. - *Detail of the altar-piece, cf. fig. 23. Statuettes of St. Peter and St. Paul on the pedestal.*

Fig. 25. Detaljer fra altertavle (s. 2298) og prædikestol (s. 2306). a-f. Altertavlen (sml. fig. 23). g-i. Prædikestolen (sml. fig. 34). a. Lukas. b-c. Moses. d. Mattæusenglen. e. Kristus. f. Maria Magdalene, g. Adam. h. Herme, muligvis Håbet. i. Herme, Styrke. EM og Erik Skov fot. 1965. - Details of the altar-piece and pulpit. a-f. Altar-piece (cf. fig. 23). g-i. Pulpit (cf. fig. 34). a. St. Luke. b-c. Moses, d. Angel of St. Matthew, e. Christ, f. Mary Magdalene. g. Adam. h. Term, possibly Hope. i. Term, Strength.

Sophi(e) Lindenov« som angivet med reliefversaler på skriftbånd.

I topstykkets medaljon (fig. 26) ses Christian IV.s kronede monogram indrammet af bånd med reliefversaler: »Herrens engel leire sig om voris konge 1648« foranlediget af kongens død

28. febr. To engle, som tidligere holdt palme-grene, støtter kartouchen med monogrammet. Tavlen krones af Kristusfigur, hvis sejrsfane fornyedes ved restaureringen 1964-66, men manglede igen 1981.

En tilføjelse til beskrivelsen 1756 fortæller, at

Fig. 26. Altertavlens topstykke, sml. fig. 23, med Christian 4.s monogram og omskriften: »Herrens engel leire sig om voris konge 1648« (s. 2299). NE fot. 1991. - *Top section of the altar-piece, cf. fig. 23, with Christian 4's monogram and the legend: The angel of the Lord guards our king 1648.*

det øverste af altertavlen tillige med gesimsen faldt ned første pinsedag 1780 få minutter efter, at degnen havde lagt alterdugen på, og kort før præsten trådte ind fra sakristiet.⁴⁶ Ved den seneste istandsættelse fik topstykkets to engle nye vinger og Kristusfiguren, som i beretningen siges at være meget ødelagt efter nedstyrtning, repareredes, et forhold der imidlertid næppe erkendes i dag, hvorimod gesimsen tydeligvis er fornyet.

Præsteindberetningen 1756 gengiver følgende indskrifter, i postamentet: »Non est in alio aliquo salus, nec enim aliud nomen est sub cælo

datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri Act: 4,(12)«, i vingerne (mod nord): »Johan: Cap: 17,(3). Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum« og mod syd: »Venite filii, me audite timorem Domini docebo vos, gustate et videte, quoniam suavis est Dominus Ps: 34,(12 og 9)«. I gesimsfrisen læstes: »Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitæ (Åb. 2,10)«. En indskrift med sorte versaler bag på postamentet meddeler: »Opmalt 1827«. Ved istandsættelsen 1868 nymaledes indskrifterne med gyldne versaler i dansk oversættelse. Endvidere

blev tavlen lakeret, efter at gamle farvelag var afrenset, »så egetræets naturlige farve kom frem« (sml. prædikestol). Siden 1965 står tavlen totalt afrenset.

†*Løse figurer.* »Seks gamle katolske billeder, som forestillede Kristi og S. Laurentii lidelser, omtrent en alen (ca. 66 cm) høje«, nævnes i præsteindberetningen 1756 med bemærkning om, at de havde været stærkt forgyldte.⁴⁶ Formentlig levn af en middelalderlig altertavle.

Altersølv. Kalk, disk og oblatæske, fra 1847. Kalken (fig. 27) er 28,5 cm høj, med graveret skriveskrift på bægeret: »Egeberg 1847« identisk med den samtidige kalk i Kregme (DK. Frborg. s. 1568 med fig. 8). Under bægerets mundingsrand fire stempler: mestermærke HS for Henrik Ludvig Schmidt (Bøje 986), Københavnsmærke (18)47, guardeinmærke for Reimer Hinnerup og månedsmærke jomfruen.

Den tilhørende disk, 14 cm i tv., har let hvælvet fane, kirkenavn og årstal graveret i bunden og under fanen stempler som kalkens.

Oblatæskan, 2,5 cm høj og ca. 10 cm i tv., er cylinderformet, glat. Under bunden og inden i låget stempler som kalk og disk.

†*Oblatæske.* Inventariet 1726 nævner en æske til brød på altret;¹⁷ den er muligvis identisk med en lakeret æske på altret til brød omtalt 1756.⁴⁶

†*Altersølv.* Inventariet 1683 anfører en forgyldt kalk; disken var af sølv, ikke forgyldt og »brækket« af ælde. En forgyldt kalk, hvorpå stod: »Egeberg 1721«, og en forgyldt disk, af københavnsk sølv, fra 1701,¹⁷ uden indskrift, beskrevet 1756,⁴⁶ er antagelig blevet afløst af det nuværende sæt. Ved dets anskaffelse foreslog bygningsinspektør Friis, at det ældre sæt blev solgt, men i stedet sendtes det til bygningsadministrationen for ved given lejlighed at kunne anvendes ved en af de kongelige kirker i domænedistrikterne (sml. Vig).³⁵

†*Alterkande.* 1685 anskaffedes en ny tinflaske, af krontin på 1 pot,¹⁵ formentlig den tinflaske, der 1756 opbevaredes hos kirkeværgen.⁴⁶ 1862 nævnes en større og en mindre porcelænskande, sidste gang omtalt i inventariet 1962.¹⁹

Sygesæt bestående af kalk (fig. 28) og disk fra 1747, omgjort af det ældre *†*sæt. På den sekstun-

Fig. 27. Alterkalk udført 1847 af Henrik Ludvig Schmidt, København (s. 2301). LL fot. 1982. - *Chalice 1847 executed by Henrik Ludvig Schmidt, Copenhagen.*

gede fod graveret skriveskrift: »Ege Bieris Kalch og Disch« og på fodpladen: »C Ring 1747« for konrektor Christian Ring (sml. *†*sejerværk); under bunden er indprykket vægtangivelsen: »W 17 lod 3 ort«. Under fodpladen ses fire stempler: mestermærke MM over 1745 for Mathias Møller (Bøje s. 75), Københavnsmærke 1747, guardeinmærke for Peter Næboe og månedsmærke skorpionen. Den tilhørende disk, 9,5 cm i tv., har graveret hjulkors på fanen og under bunden med skriveskrift: »Egebieris - C. Ring 1747«. Desuden ses mesterstempel som kalkens gentaget. Sættet opbevares i skindbetrukket futteral med stemplede ornamenten.

Oblatæskan (fig. 29), fra 1715, oval, ca. 5,5 cm høj og 9,5 x 7,5 cm, er først senere kommet til kirken, jfr. det graverede spejlmonogram FAK og 1733 på lågets flade midtfelt; langs randen drevet pærestav. Under bunden fire stempler,

Fig. 28. Sygekalk fra 1747 udført af Mathias Møller, København, antagelig skænket af konrektor Christian Ring samme år (s. 2301). LL fot. 1982. - *Chalice for the Sick 1141 executed by Mathias Møller, Copenhagen, presumably donated the same year by vice-principal Christian Ring.*

Fig. 29. Sygesættets oblatæske udført af Morten Christen Kirchhof, København. På låget graveret spejlmonogram FAK (s. 2301). LL fot. 1982. - *Wafer box by Morten Christen Kirchhof Copenhagen. Part of the Communion set for the Sick. Back-to-back monogram FAK engraved on the cover.*

mestermærke MCK over 1713 for Morten Christen Kirchhof (Boje 328), Københavnsmærke 1715, guardeinmærke for Conrad Ludolf og måndsmærke skorpionen.

†*Sygesæt*. 1683 beskrives kalk og disk til de syge som gammel, »forstøtt« og ubrugelig. To år senere var et nyt sæt, af sølv, med pose tillagt. Det omstøbtes 1747 til det nuværende,¹⁷ og et nyt †futteral anskaffedes, men 1766 bekostedes en skindpose, da den gamle var »reent øde«.⁶¹ 1685 købtes en †*tinflaske* af manggods, på 1 pægl, til sygebrug,¹⁷ formentlig den ene af de to små tinflasker, der 1738 opbevarede i præstegården sammen med sygesættet.⁸ 1753 anføres en liden og en mindre tinflaske hos kirkeværgen, Christian Hansøn.²¹

Alterstager (fig. 53), sengotiske, 44 cm høje, med ensdannet fod- og lyseskål i flere afsæt, sidstnævnte dog mindre. Det slanke skaft har tre skarpt profilerede ringe. - Syvarmet *stage*, fra 1900'rne, på cirkulær fod, såkaldt Grundtvig-stage.

†*Alterbøger*. 1756⁴⁶ anføres en gammel »søndret« alterbog in quarto bekostet af kirken 1688, et ritual in quarto, i præstegården og en gradual.

Messehagler. Der findes tre: En af rødt fløj med latinsk kors og kanter af guldgalon, en grøn og en hvid fra 1985.

†*Messehagler*. 1683 var haglen af rødt blomstret fløj, dog gammel; 1685 fik den nyt for og nye guldgaloner og er antagelig identisk med den, der nævnes 1726.¹⁷ 1756 havde kirken en gammel messehagel af karmoisinrødt fløj med guldgalon, hvorpå stod 1613, 1685. 1779 skænkede kongen en ny fløjlsmessehagel med guldgaloner.⁴⁶

†*Skriftetavle*. Inventariet 1756 omtaler et regnebræt i skriftestolen,⁴⁶ brugt i forbindelse med altergang.

Alterskranke, fra 1844,⁶² svarende til den samtidige i Odden (s. 2104). Af jern, med spinkle runde, lodrette standere, hvorimellem kryds af firkantjern, og håndliste af bøg. Rødmalet undertagen håndlisten, som står i træets farve. Formen er firkantet. Af fotografi fra 1918 fremgår, at standernes opstilling er ændret. 1965 rykkedes hele skranken ca. 80 cm mod vest, så at præsten

frit kunne komme til altret uden at benytte låge.

En †*alterskranke* anskaffedes 1767.¹⁷

Font (fig. 30), romansk, af rødlig granit, Roskildetype.⁶³ Foden er en grov, kun lidet tildannet sten fra restaureringen 1964-66. Tidligere på en fod af »nyt murværk«. Tvm. 70 cm. Kummen, som minder om den i Nørre Asmindrup (s. 2266, fig. 34), har lille tovsnoing foroven og næsten lodrette sider med affasning forneden, hvorunder en mindre rundstav. Nederst et led, som er tilspidset på midten. 1868 maledes fonten,¹⁸ men året efter ønskedes oliemalingen fjernet.¹¹ Opstillet på møllesten ved nordvæggen i andet fag fra øst.

†*Fontepodium*? se †sidealterbord?

Dåbsfæde. 1) O. 1550, af messing, stemplet »RS« på fanen.⁶⁴ Tvm. 69 cm. Det store fad har midt i bunden en mindre medaljon med drevet, udvisket fremstilling af Bebudelsen.⁶⁵ Det anes,

Fig. 30. Romansk døbefont af granit på fod fra restaureringen 1964-66 (s. 2303). LL fot. 1981. - *Romanesque granite font on a base from the 1964-66 restoration.*

Fig. 31. Dåbskande af tin med stempel for Flans Høy (s. 2303). Erik Skov fot. 1968. - *Baptismal ewer of pewter with the mark of Hans Høy.*

at der udenom har været en indskrift. Yderst ses ligesom på fanen en drevet bort med hjorte forfulgt af hunde og inden for denne stemplede stjerneornamenter. 2) Formentlig fra 1800'ernes slutning, af messing, med drevet græsk kors i bunden svarende til de af Martin Nyrop tegnede pengebøsser.

To †*dåbsfæde* af tin nævnes første gang i inventariet 1862.¹⁹ 1870 ansås det lille for overflødigt, eftersom det store smukke messingfad (jfr. ovf.) burde benyttes.¹¹

Dåbskande (fig. 31), anskaffet 1870 for at benyttes sammen med det store messingdåbsfad.¹¹ Af tin, med versaler stemplet Hans Høy på hanken.⁶⁶ 25 cm høj. Kanden er af nyklassisk form, såkaldt chokoladekandetype, sml. f.eks. Svalle-rup (s. 1600, fig. 18). På korpus graveret skrift: »Egeberg Kirke 1870«. En †*dåbskande*, anskaffedes 1830,³⁵ vel den tinkande til dåben som nævnes i inventariet 1862 foruden en †*kobberteke-del* til dåben.¹⁹

Et **korbuekrucifiks* (fig. 33), fra o. 1275, tjener som alterprydelse i Haderslev domkirke.⁶⁷ 1756⁴⁶ stod det over koret på en fyrretræsbjælke; en indskrift bag på korstræet oplyste: »Dette Kaars haver jeg Peder Pedersøn Skovrider i Ledstrup paa nye igien ladet stafferet Kirken til Prydelse 1694« (sml. †gravsten nr. 3 over Mogens Mogensen Holst, født i Ledstrup, siden 1694 skovrider). På den side af †*korbuebjælken*, som vendte ned mod kirken, læstes: »Ligesom Moses ophøjede Slangen i Ørken, saa skal og Menniskens Søn ophøjes, paa det at hver den som troer paa hannem ikke skulle fortabes, men have det ævige liv. Joh. 3 v. 14. 15. 1694 Elias Han 1694«, og på den anden side, mod altret, var følgende vers (sml. Højby s. 2164):

Betænk du Menniske, som her fremgaar
At du er Aarsag til Christi Saar,
Han døde for dig, at du maat leve,
Ingen Kierlighed kand større blifve. 1694.1593.

Farverne, der blev beskrevet 1908, ansås da for næppe at være mere end 100 år gamle. Indskrifterne var malet med gul fraktur på rød bund. Figuren havde bleg kødfarve og sort hår,

tornekronen var grøn, lændeklædet hvidt med gyldne rande og blåt for, korsarmene violette, randene grå med grønne striber. Evangelistmærkerne stod grå på blå bund.

1865 trængte krucifikset til at renses, repareres og ferniseres;¹⁹ året efter flyttedes det til tårnrummet med den begrundelse, at det var »et mådeligt arbejde uden kunstnerisk værdi«. ⁶⁸ 1908 blev det fundet liggende i stumper og stykker mellem forskelligt skrammel på våbenhusloftet (fig. 32). Da det viste sig, at så godt som alle dele var til stede, tilbød Nationalmuseet at anbefale et tilskud fra ministeriet til dets istandsættelses. Men kirken reagerede ikke. Først 1921 blev krucifikset sendt til undersøgelse i København; da var det imidlertid så medtaget, at tilskud til dets konservering blev gjort afhængig af, at kirken også selv bidrog. Da den ikke ønskede det, overtog museet krucifikset mod en godtgørelse på 500 kr. 1944 vedtoges en afståelse til Haderslev domkirke, hvor det blev opstillet som alterprydelse i stedet for et tysk krucifiks.

†*Korgitter?* muligvis fra 1593, jfr. det maledes årstal, som 1756 sås bag på en †*korbuebjælke* (sml. **korbuekrucifiks*).

Fig. 32. **Korbuekrucifikset* fotograferet da det var hentet ned fra loftet, sml. fig. 33 (s. 2304). Ældre fot. i NM2. - **Chancel-arch crucifix photographed after it was brought down from the loft, cf. fig. 33.*

Fig. 33. **Korbuekrucifiks* fra tiden o. 1275, tjener nu som alterprydelse i Haderslev domkirke (s. 2304). LL fot. 1949. - **Chancel-arch crucifix from the close of the 13th century, now embellishing the altar of Haderslev Cathedral.*

Fig. 34. Prædikestol udført mellem 1648 og 1658 i Lorentz Jørgensens værksted (s. 2306). LL fot. 1981. - *Pulpit made between 1648 and 1658 by Lorentz Jørgensen's workshop.*

Prædikestol (fig. 34), antagelig leveret i tiåret 1658, da Christopher Urne, hvis våben ses på mellem Frederik III.s tronbestigelse 1648 og den tilhørende himmel, ombyttede Dragsholm

len med et i Norge. Stolen er ligesom den lidt ældre altertavle udført i Lorentz Jørgensens værksted,⁵⁹ sml. de signerede prædikestole i Holmstrup fra 1647 og den langt yngre, fra 1679, i Nørre Jernløse.⁶⁹ Oprindeligt mægler ved den i øvrigt fornyede trappe.

Stolens fem fag, der flankeres af dydehermer, illustrerer ligesom på den et fag større stol i Holmstrup Adam og Evas historie: 1) Adams skabelse, 2) Evas skabelse af den sovende Adams ribben, 3) Syndefaldet, 4) Uddrivelsen af Paradis (fig. 35a og 25g) og 5) Adam og Eva i færd med henholdsvis at grave og spinde efter Uddrivelsen (fig. 35b). De flankerende hermer, hvis rækkefølge ændredes 1965, repræsenterer 1) Tro (kun den lodrette korsstav bevaret), 2) Håb? med korslagte hænder (fig. 25h), muligvis oprindeligt holdende anker (sml. Butterup s. 74), 3) Kærlighed med barn på armen og 4) Styrke med lod hvorpå vægtangivelse 10 (fig. 25i), attributtet i den anden hånd, antagelig et sværd, mangler (sml. Nørre Jernløse s. 101 med fig. 16).

Opbygningen er den af værkstedet normalt benyttede, sml. eksempelvis Højby (s. 2165, fig. 61 og 64). Under storfelternes bruskede arkader med englehoved som slutsten er et ovalfelt ligeledes indfattet i bruskværk, som også fremhæver hermeskafternes masker eller frugtklaser. Over det glatte postament er indskudt et karnisformet led; begge brydes på hjørnerne af knægte med diademhoved. Tilsvarende markering mangler nu mellem de udskårne hængestykker. Bøjler med englehoved markerer gesimsens hjørner. Under kurven hænger drueklase støttet af tre bruskede bøjler.

Den regelmæssigt ottekantede himmel er udformet som en illustration af Johannes' syn på Patmos (Åb. 1,12f), sml. Højby eller Store Tåstrup,⁷⁰ hvor den kronende Kristusfigur med strålekrans om hovedet og syv stjerner på fingrene er bevaret. På hjørnerne står flammevaser og mellem dem kartoucher, hvoraf tre med reliefskæringer: Frederik III.s monogram flankeret af våbener for lensmanden, Christopher Urne, og hans hustru, Sophie Lindenow. Den glatte frise brydes ligesom kurvens af bøjler med eng-

Fig. 35a-b. Detaljer af prædikestolen, sml. fig. 34. a. Adam og Eva på vej ud af Paradiset, b. Adam og Evas jordeliv (s. 2307). EM og Erik Skov fot. 1965. - *Details of the pulpit, cf. fig. 34. a. The Expulsion of Adam and Eve. b. Adam and Eve Provided with Clothes and Tools.*

lehoved; nedenunder er udsavede hængestykker. Undersiden deles ved profillister i felter, det midterste med indridsede stråler. Opgangen er ny, men værkstedets karakteristiske mægler be-

Fig. 36. Indre, set mod øst. LL fot. 1981. - *Interior to the east.*

varet, sml. eksempelvis Store Tåstrup (s. 335). 1965 flyttedes den fra østre til vestre vange. I øst er ind mod væggen anbragt et stykke nærmest formet som en vinge, der ser ud til at være jævnaldrende med stolestaderne. Det kan enten have hørt til prædikestolens forgænger eller måske være vingen af en ældre altertavle.

1756⁴⁶ gengives følgende indskrifter, på en $\dagger$ dør til opgangen: »Gen XXVIII, v. 17. Hic domus dei et porta coeli 1708« og i storfelternes kartoucher som kommentarer til billederne: »Gen. 1 v. 27. Adam e deo creatur«, »Ex costa sit mulier Gen. 2. 28 [22]«, »Rom: 5. 12. Origo peccati«, »Gen. 3. 24. Poena peccati« samt nærmest vinduet »Gen. 3. 19. Panis qværendus«. I postamentets frise læstes: »Es. XL. v. 8. Verbum dei manet in æternum« og i frisefelterne foroven: »Evangelium est potentia dei ad salutem credenti. Rom. 1. v. 16«. I himlens frise stod:

»Beati qui audiunt verbum dei, et servant illud. Luc: XI. v. 28.«. Foruden de ovenfor beskrevne reliefskæringer på tre af topkartoucherne nævnes de tre sidstes endnu eksisterende: sammenkrevne initialer, muligvis BLD (sml. $\dagger$ stolelåger), Christian V.s monogram og årstallet 1694. Ved restaurering 1868 erstattedes de latinske indskrifter, ligesom på altertavlen, af tilsvarende i dansk oversættelse. Samtidig fik stolen, efter at de gamle farver var fjernet, tre lag lak, »så at egetræets naturlige farve kom frem«.¹⁸ Såvel indskrifter som lak afrensedes 1965. - Stolen står ved sydvæggen i tredje fag.

Stolestaderne (fig. 37), med reliefskårne årstal 1590, 1591 og 1592, svarer til Søndersteds og nogle af staderne i Undløse⁷¹ samt Fårevejle (Ods hrd.). En del er dog fornyet midt i 1800'rne,⁷² men i overensstemmelse med de gamle.

Fig. 37-38. Stolestadegavl, udført i Harmen snedkers værksted. 37. Til venstre gavl med reliefskåret årstal 1590, antagelig oprindelig hørende til *†*skriftestol. På gavlens bagside indskåret ornament, fig. 38 (s. 2309). NE fot. 1991. Til højre nordrækkens østligste gavl med årstallet 1592 (s. 2309). LL fot. 1981. - 37-38. Bench-ends, made by Harmen Carpenter's workshop. 37. To the left bench-end with the date 1590 probably originally part of a *†*confessional, cf. fig. 38. To the right bench-end to the east in the north row. 38. Back of the bench-end with traces of former desk panel of *†*confessional.

Gavlene har joniske pilastre med et lille, karakteristisk trekantet blad mellem kapitælets volutter; de afsluttes af en trekantgavl med stærkt fremspringende lister hvorpå tandsnit eller indskårne streger, som også findes i nogle af gesimsfriserne. På bagsiden af tre gavle er indskåret et ornament (fig. 38), som findes næsten identisk i de ovennævnte kirker. Såvel ryglæn som sæder er udskiftet i ny tid, men ældre *hatteknager* af træ er bevaret.

Imellem de to gavle ud for prædikestolen sidder en fast låge med arkadefelt, hvis bueslag hviler på kannelerede pilastre; i sviklerne treblad. Udformningen ses identisk på det panel, der

dækkede alterbordets nordside, sml. *†*skriftestol nr. 1, og svarer stort set til indgangspanelernes. Disse er let varierede, men alle udført efter samme skema med arkadefyldinger, hvorimellem enten kannelerede pilastre eller smalfyldinger. Langs væggene er anbragt nyere paneler.

Gavlene er især beslægtet med stolene i Fårevæjle, hvis let genkendelige hoveder viser, at de er udgået fra Harmen snedkers produktive værksted, sml. også prædikestolen i Nørre Asmindrup (s. 2268).

En del af gavlene har indskrifter med reliefversaler i fordybet felt således de to vestligste, i syd: »IHS Mas Nelssen Kirckerge 1590« (se

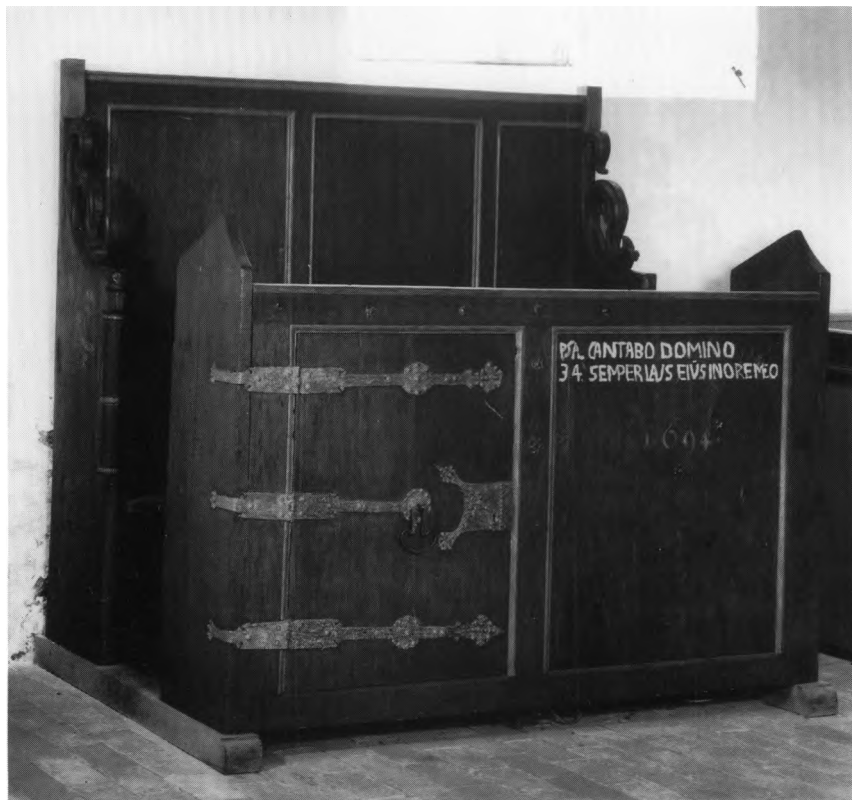

Fig. 39. Degnestol fra 1500'nes første tredjedel, væsentligt ændret (s. 2311). LL fot. 1981. - *Parish clerk's pew from the first third of the 16th century, considerably altered.*

Fig. 40. Detalje af degnestolen med Urnevåben (s. 2311). LL fot. 1981. - *Detail of the parish clerk's pew with the Urne coat of arms.*

†skriftestol) og i nord: »Iens Nielsen Kerkeverge anno 1591«. På første gavl i sydsiden vest for indgangen læses: »Iens Pedersen sognehere anno 1591« og på de to østligste gavle, i syd: »Boeld Anderse Kirckeverge Høstrv 1592«, i nord: »Marine Peder Hemmingsens 1592«. Over sidstnævnte indskrift er der mellem pilasterkapitælerne en roset. Gavlenes opstilling med tilfældigt anbragte mands- og kvindenavne illustrerer de forandringer i opstillingen, som er sket i forbindelse med fornyelser og reparationer.

Fra beskrivelsen 1756⁴⁶ kendes indskrifter, sandsynligvis malede, på de fjernede flåger. På den første i sydsiden: »Jer. 17.14. Herre læg du mig, saa bliver jeg sund, frelse du mig, saa bliver jeg frelst, thi du est min Roes. M(orten) B(oe)S(en): 1694« (sml. †alterklæde, epitafium og †gravsten nr. 2). På den anden i nordrækken: »Es: XXX v: 15. In silentio et spe erit fortitudo mea. A(nna) H(ansdatter) W(iwild) uxor. Dn: A(ndreas) N(ielsen) C(rystalsin) 1694« (sml. †pengetavle og gravsten nr. 3), på den tredje: »Ps. 119. v: 50.92. det er min Trøst i min Elen-

dighed, thi mine Ord Vederqvæge mig. item. Dersom din Lov ikke havde været min Trøst i min Elendighed, da havde jeg omkommet. I.L. S.L.I.B.S. 1694. Betænk Døden«. Endelig læstes på den fjerde stoledør: »Betænk Døden saa gjør du aldrig ilde. 1708«.

Gavle og indgangspaneler er mørkebrune, stolesæderne meget mørkegrønne, ryglæn, vægpaneler m.m. lysgrønne.⁷³

I nordkapellet står løse stole fra restaureringen 1964-66.

Bænke. 1) 17-1800'rne, med høj, udsavet, tungt sarg. 1908 i våbenhuset, nu i nordkapellet. 2) To, fra 1800'rne, med tremmeryg, i midten dog et kryds, sml. †skriftestol nr. 2. Der kan dog også være tale om to af de tre nye bænke, som 1868 anskaffedes til sangbørnene.¹⁸ Lysebrune. I koret. †Bænk. En bænk, hvis ryg havde udsavede balustre fra 1700'rne, måske fra †alterskranke, stod 1918 i våbenhuset.

†*Skriftestole.* 1) Med reliefskåret årstal 1590 og formentlig som vanligt udført af panelværk.⁷⁴ Dens indskrifter er gengivet i beskrivelsen fra

1756;⁴⁶ formentlig har den stolegavl (fig. 37), der nu står længst mod vest i sydsiden hørt til den stol, der 1756 benævnes skriftestolen. Dels er indskriften: »I.H.S. (Jesumonogram) Ma(d)s Nelssen kirck(v)erge« identisk med den »på siden af skriftestolen, ned mod kirken«, dels er der på gavlens indvendige side spor af et pultbræt (fig. 38), som ikke hører til et almindeligt stolestade. Det kan ikke udelukkes, at det panel (sml. fig. 22), der 1965 fjernedes fra alterbordets nordside, hvor det var øget med et bræt foroven og forneden, kan have udgjort stolens forside. Målene på dets fyldinger svarer til den faste stolelåge, som er anbragt i søndre stolerække foran prædikestolen. Det skulle da være identisk med den side, der vendte mod koret, og som 1756 havde tre »afdelinger«, dvs. fag. I det første sås foroven ordet »Contritio« (Sorgen, Angeren) og nedenunder »Gal. 3 v. 24. Loven er en Tugtemester til Christum, at vi skulle blive retfærdiggjorte af Troen«. I den anden foroven »Fides« og nedenunder »Ebr. 12 v. 2. Seer hen til Troens Begyndere og Fuldkommere Jesum, hvilken

isteden for den Glæde ham var foresat, lidde Kors«. I den tredje oventil »Vita nova« og nedenunder »Matth. 3. v. 8. Giøre Frugt, som hører til Omvendelse. Anno 1694«. På døren læstes: »Matth. 11 v. 28. Kommer hid til mig alle I som arbejde og ere besværede, jeg vil giøre Eder Hvile« og »Phill. 2 v. 12. Forarbejder eders egen Saliggjøreelse med Frygt og Bevelse«.

Inden i skriftestolen stod: »Matth. 16 v. 19. Jeg vil give dig Himmeriges Nøgle, hvad du faaer bunden paa Jorden, det skal være bunden i Himmelen, og hvad du faaer løst paa Jorden, det skal være løst i Himmelen«. Det fremgår ikke direkte af arkivalierne, hvornår stolen fjernedes, men det er snarest sket i forbindelse med bygningsarbejder o. 1820, da også en ny skriftestol indrettedes, jfr. nr. 2.

2) 1819 indleveredes overslag til bl.a. to nye bænke med gelænder og en stol til præsten i sakristiet,²⁹ utvivlsomt identisk med de to malede bænke og en stol til præsten i skriftestolen, som opregnes i inventariet 1862.⁷⁵ Bænkene er muligvis de to, der nu står i koret.

Degnestol (fig. 39), fra 1500'ernes første tredjedel, muligvis sammenstykket og ændret i det mindste 1844, da den omarbejdedes og forkortedes med ny bagklædning og nyt bræddegulv³⁵ samt igen 1964-66.

Stolebænken er afkortet, så at rygpanelet nu består af 2½ fag, foruden den indrammende profilliste til et fjerde fag. På den indvendige side af gavlene er udsparet en medaljon, den østre med Urnevåben, fig. 40 (sml. degnestolen fra 1525 i Store Tåstrup s. 336 med fig. 22), den vestre med roset omgivet af større fiskeblærer, hvori flere mindre. Vangernes svungne overside ender i sengotisk, udskåret bladværk, som løber ud i et lille, kun lidet udformet hoved over forsides sekskantede søjle; denne er fornyet på den vestre gavl, hvor hovedet mangler. Den øvre afslutning i form af spir eller bladflig savnes på begge gavle. En yngre sædeplanke, af fyr, er hævet ca. 10 cm, muligvis samtidig med fornyelsen.

Forpanelet består nu af to fag, af hvilke det østre fungerer som skabslåge; den har oprindeligt *låseblæk* og tre *gangjern*, hvoraf det midterste ender i roset med *dørring*. I den anden fylding og

Fig. 41. Korets sydside med degnestolen foran den østligste hvælpille (s. 2311). Einar V. Jensen fot. 1955. - South side of the chancel with the parish clerk's pew in front of the most easterly vault pier.

på rammerne sidder tilfældigt indslæde rosetnagler. Hængelspor på den vestre gavl viser, at der også i denne side har været en låge, som det eksempelvis kendes fra Lage Urnes degnestol i Roskilde domkirke.⁷⁶ Gavlene er stærkt forskårne, så at den øvre afslutning ikke kan erkendes. Stolen lukkedes indtil 1965 mod vest af en låge, muligvis den der er flyttet til søndre stolerække ud for prædikestolen.

I pultbrættet findes mange indridsede og indskårne initialer og årstal, eksempelvis: »Niels Hansøn Lollik 1624«, sammenskrevet »NHL«, »Iohannes Petri Coagensis 1634«, »IN 1810« og »PLS CCL 1831«. Også på forbrættet er der skæringer, bl.a.: »IMMI 1571«.

Stolen står med en rødbrun maling og lyse-

gråt på profillisterne.⁷⁷ Beslagene har mønjerfarve. På den faste forsidefylding er med hvide versaler malet: »Psal cantabo domino 34. semper lavs eivs in ore meo« (SI. 34,2). Længere nede er senere tilføjet årstallet 1694 med gul farve. Bænkens Urnevåben har grønne fjer og gul klo på mønjerfarvet skjold. Indtil 1965 stod stolen i andet fag med ryggen mod sydvæggen; foran den var anbragt kortere stolestader i forlængelse af sydrækkens øvrige. Da denne indbygning i stoleværket ansås for skæmmende fjernedes de foranstående stole, mens placeringen i øvrigt bibeholdtes.

†*Degnestol?* Ifølge brev af 25. aug. 1848 var der da her og i Vig »et par kirkesangerstole i korene, hvis vangestykker har nogle gotiske ornamenter, der er simple, men efter mit [bygningsspektør Friis'] skøn i en ren og stor stil«.⁷⁸

Yngre *paneler* med spejlfyldinger som indtil 1964-66 havde plads på østvæggen, hvor de flankerede alterbordet, opbevares for tiden i en af præstegårdens udlænger. †*Paneler*. Endnu 1918 var der et stykke panel fra 1600'ernes første halvdel op ad skibets nordvæg, men kun i de øverste stole. Det havde arkadefelter, hvis bueslag med stregmønster hvilede på kannelerede pilastre; i sviklerne var bladværk i fladsnit. Den oprindelige funktion kan nu næppe bestemmes. Panelets nedre del var savet af, sml. f.eks. Særlev (s. 1707 med fig. 30).

†*Skabe*. 1) Sandsynligvis middelalderligt, omtalt 1683 som en jernbeslået blok til at opbevare kalk og disk, uden låse. Disse anskaffedes året efter.⁷⁹ Antagelig identisk med det gamle egeskab i sakristiet, nævnt 1756.⁴⁶

2) 1683 opregnes foruden ovennævnte et skab med to rum, uden låse, til at opbevare alterklæder i.¹⁷ 3) 1756 nævnes et gammelt skab eller fjæleværk i våbenhuset.⁴⁶

Pengeblok, 1862,⁸⁰ nu kun 21 cm høj, men formentlig oprindelig svarende til blokken i Vig, med jernbånd om den øvre kant og jerndækket låg med yderligere et jernbånd hvori penge tragt. Dette bånd lukker over krampe på forsiden. Lysegrågrøn som stolestadernes ryglæn. I skibet, øst for indgangsdøren.

†*Pengebøsser*. 1862 nævnes to blikbøsser.¹⁹

Pengetavle, 18-1900'rne, formet som en skuffe med lukket låg, hvori pengetragt, og lås på siden. Udsavet rygbræt og drejet håndtag. †*Pengetavler*, omtalt 1756. Bagpå den ene var udskåret: »Egeeb. Eccles. Pastor A.N.S.C. 1698 d. 25 Dec.« for Anders NielSen Chrystalsin (sml. †stolelåge og gravsten nr. 3). På den anden stod: »S.P.« (sognepræst).⁴⁶ Inventariet 1862 opregner tre pengetavler.¹⁹

Dørfløjene stammer fra 18- eller 1900'rne. 1-2) 1868 anskaffedes indgangsdøren til sakristiet og døren mellem dette og koret.¹⁸ Begge har ni høje, smalle fyldinger anbragt i tre rækker med tre i hver. Lys brungul med lysegrå fyldinger på begge sider. 3) Til sakristiet er uden for denne en glat dør, som er mørkebrun udvendig, lysegrå på indersiden. 4) 1924-25 udvidedes åbningen mellem våbenhus og skib; her indsattes en fløj-dør med fem fyldinger i hver fløj.¹⁹ Døren står i blank egetræ. 5) 1949 udvidedes indgangsdøren,¹⁹ der er en fløj-dør, flammeret på ydersiden, glat indvendig; farveholdningen er henholdsvis mørkebrun og lys brungul.

†*Pulpitur*, omtalt 1753 da stolene på pulpituret og i kirken repareredes med 40 søm.²¹ Af præsteindberetningen 1756⁴⁶ fremgår, at det var på ti fag med malede billeder af de tre teologiske og de fire kardinaldyder, hvilket ses af underskrifterne: »Fides« (Tro), »Spes« (Håb), »Caritas« (Kærlighed), »Justitia« (Retfærd) til den ene side samt »Jeg er Vejen og Sandheden og Livet. Joh. 14(6)«. I den sjette afdeling, dvs. felt eller fag, var en skive til et urværk, som tidligere havde stået i kirken, med underskrift: »Ere der ikke tolv Timer om Dagen? om nogen vandrer om Dagen, han støder sig ikke, thi han ser denne Verdens Lys. Joh. 11 (12)«. I syvende felt læstes: »Salige ere de spagfærdige, thi de skal eje Jorden. Matth. 5(5)«, endvidere »Prudentia« (Klogskab), »Fortitudo« (Styrke) og i den tiende »Temperantia« (Tålmod).

En tilføjelse til beskrivelsen 1756 oplyser, at »pulpituret 1779 befandtes aldeles brøstfældigt og blev med tilladelse nedtaget og derimod indrettet med nye stole«.⁴⁶ Det synes at være blevet opstillet i tårnet, hvor det indrettedes til ungdommen på en måde, så at der blev dobbelt så

megen plads som tidligere. Derefter siges kirken at være blevet »ordentligere, værdigere og ulige lettere at tale i end forhen«.

For at skaffe plads nok i kirken uden at opføre en tilbygning foreslog synet imidlertid 1866, at tårnbuen udvidedes, pulpituret fjernedes, og den nederste del af kirken forsynedes med stole, hvoraf en del allerede fandtes uden at kunne bruges. Det gamle pulpitur kunne derefter formentlig benyttes som »støtte« under orglet (s.d.).¹¹ 1868 betalte snedkermester J. Larsen for opbrækning af gulv på det gamle pulpitur og nedtagning af trapper samt tømmerværk, hvorefter pulpituret anbragtes op ad tårnrummets vestvæg (sml. †orgel).¹⁸

I forbindelse med en udgravning i tårnrummet 1982 fandt man seks afsavede søjler (fig. 42) af lidt forskellig højde (77-89 cm), med en stafing antagelig fra 1800'ernes begyndelse. Det glatte skaft er hvidmalet, vulsten derover forgyldt og kapitælets forside, som er den eneste bemalede, mørk grøn med en lysere stribe langs kanten foroven og forneden. Samme farve er brugt til palmetten, hvis blade har gul skygge. Opbevares for tiden i en af præstegårdens udlænger.

Fig. 42. Pulpitursøjler fundet under udgravning i tårnrummet (s. 2313). HS fot. 1982. - Columns from a gallery found when the tower chamber was excavated.

Fig. 43. Orgel fra 1983 efter tegning af Rolf Graae og Erling Jessen, med anvendelse af dele fra 1866 (s. 2314). NE fot. 1991. - *Organ from 1983 drawn by Rolf Graae and Erling Jessen, using parts from 1866.*

Orgel (fig. 43), 1983, med 12 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Gunnar Fabricius Husted, Fredensborg. Disposition: Manual I: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Gemshorn 2', Mixtur III. Manual II: Rørfløjte 8', Spidsfløjte 4', Kvint 2 2/3', Italiensk principal 2', Terts 1 3/5'; svelle. Pedal: Subbas 16', Korbas 4'. Facaden fra 1866 er, sammen med en del af orgelhuset, genanvendt i omdannet og udvidet skikkelse efter tegninger af Rolf Graae og Erling Jessen. Manualværk I er placeret over spillebordspartiet, bag facaden fra 1866; bagved dette står manualværk II, med svellefacade; de to manualværker flankeres af pedalværket, hvis tilbagetrukne facader er udformet under hensyntagen til den gamle facades stil. Samtlige prospektpiber tilhører Principal 8'. I vest.

†Harmonium, anskaffet 1846,⁸¹ stod 1863 på tårnrumspulpeturet.¹⁸ †Orgel, 1866, med seks stemmer, bygget af Knud Olsen, København,

og anskaffet ved bidrag fra Odsherreds Jordebogskasse og menigheden.¹⁹ Ombygget 1952 af

I. Starup & Søn, København. Den oprindelige disposition har antagelig været: Bordun 16 Fod, Gedakt 8 Fod, Fugara 8 Fod, Principal 4 Fod, Fløjte 4 Fod (eller Quint 2 2/3 Fod), Octav 2 Fod. Disposition efter ombygningen: Bordun 16 Fod, Gedakt 8 Fod, Quintatøn 8 Fod, Principal 4 Fod, Quint 2 2/3 Fod, Octav 2 Fod. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Nygotisk facade med klingende og stumme prospektpiber af tinlegering, opstillet i tre pibefelter. Sokkelen havde tre fyldingsfelter, beregnet til indbygning i pulpiturebrystningen; på fodlisten læstes årstallet 1866. Spillebordet var anbragt i orgelhusets sydside. 1907 besluttedes det at lade orgelfacaden male »i stil med altertavle og prædikestol«.¹⁹ Orglet opstilledes først på det ældre tårnrumspulpetur, men allerede 1868 blev dette udskiftet eller gennemgribende omdannet. Til erstatning for tremmeværket i den gamle pulpitureforside udførtes fire fyldingsfelter, der sammenbyggedes med de tilsvarende felter i orgelfacadens sokkel.¹⁸ På et senere tidspunkt omdannedes pulpituret til et podium. Facaden er, i udvidet skikkelse, genanvendt i det nuværende orgel.⁸²

Fig. 44. Lysekroner formentlig fra 1600'ernes anden halvdel, skænket af herredsfoged Claus Byssing (s. 2315). LL fot. 1981. - *Chandelier, probably from the second half of the 17th century, donated by Claus Byssing, district judge.*

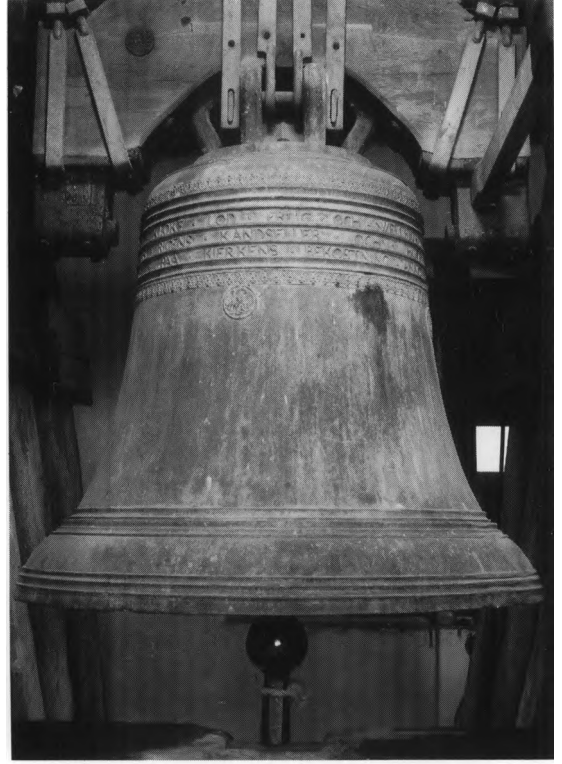
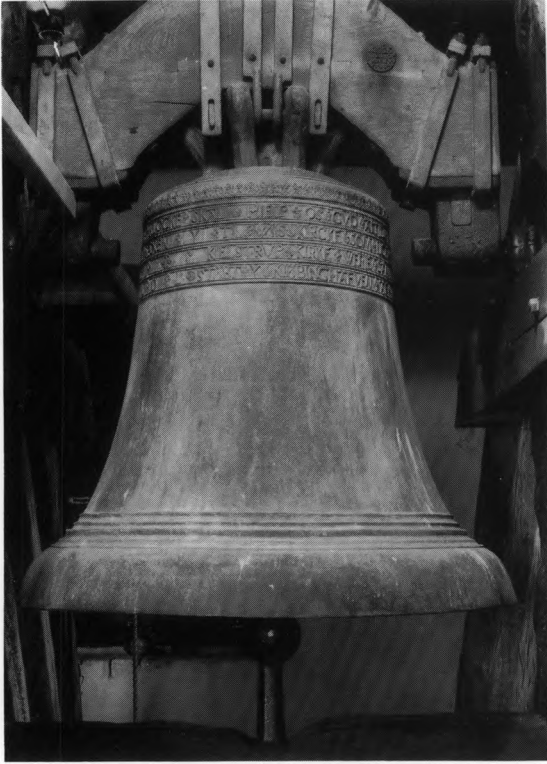

Fig. 45-46. Klokker. 45. Støbt 1550 af Laurids Matsen, København, til kirken i Vig (s. 2315). 46. Støbt 1601 af Borchart Qvellichmeyer (s. 2316). LL fot. 1981 - Bells. 45. Cast 1550 by Laurids Matsen, Copenhagen, for the church in Vig. 46. Cast 1601 by Borchart Qvellichmeyer.

Salmenummertavler, fra 1800'ernes anden halvdel,⁸³ med numre af metal. Glatte, indrammet af kannelerede pilastre, med trekantgavl foroven og hængestykke forneden (sml. fig. 41). Fremtræder siden 1964-66 i afrenset egetræ.

Lysekroner (fig. 44), formentlig fra 1600'ernes anden halvdel, skænket af Claus Byssing, tidligere herredsfoged i Ods herred,⁴⁶ antagelig først kommet til kirken efter 1726, da indførslen i dette års inventarium er en tilføjelse. Kronen har profileret stamme med skiveled, hvorfra otte s-formede arme udgår; højere oppe sidder to rækker pyntearme. Stammen afsluttes foroven med flakt ørn og forneden stor glat hængeskugle med lille drueklase.

Gammel ophængningsstang af smedejern med ovale kugler af træ på hver af de fire led. Stangen er rødmalet, kuglerne grønne. Hænger, antagelig som oprindeligt, i tredje fag fra øst. Desuden lampetter fra 1964-66, da *†lysekroner*, formentlig fra o. 1900 fjernedes.

Kirkeskib, ophængt o. 1928, navnløst orlogsskib med to batterier; dukkematroser. Bygget og givet af arbejdsmand Jens Svendsen, Bråde.⁸⁴ I skibets vestligste fag.

†Ligbåre. 1683 omtales en gammel ligbåre med tilføjelsen »forstøtt« (beskadiget), hvorefter der 1686 var to nye. 1726¹⁷ og 1756⁴⁶ nævnes to, 1763 en og en gammel.¹⁷

†Tårnurn, omtales tidligst 1683, bl.a. vedrørende en stang fra værket til *solskiven*.¹⁷ 1726, 1739, 1742 og 1745 nævnes det gamle ubrugelige urværk,⁸⁵ og 1756 beskrives på pulpituret (s.d.) en skive af et urværk, som tilforn havde stået i kirken.⁴⁶ Udvendig på den store klokke er der slidspor efter en slaghammer.

Klokker. 1) (Fig. 45) støbt 1550 til kirken i Vig af Laurids Matsen, København.⁸⁶ Tvm. 106,5 cm. Om halsen indskrift i fire linjer med reliefversaler: »Hielp os Gvd altid er Gvd med os hov (hvo) kand tha were imod os, thenne klokke skal oc til Wiis kircke som liger y Osdz herret,

vincvla Christe pie peccati solve amathie, war Peder Stercke y Vig oc Peder Saxen y Kielstrup kirke werie sam(m)e tid støbt y Kiøbinghafven af meg Lauritz Madsen bøssestøbere anno domini mdl« (...fromme Kristus? løs syndens lænker med glemsel...). Mellem linjerne er lister og over indskriften en buefrise; de enkelte ord adskilles af fransk lilje, dog forekommer også rosetter og (malteser)kors. På slagringen fem lister.

2) (Fig. 46) støbt 1601 af Borchart Qvellichmeyer. Tvm. 119 cm. Indskrift med reliefversaler i tre linjer om halsen: »Denne Klokke lod erlig och wellbivrdig Mand Arild Hvitfeldt till Odersberg, Danmar(k)s Rigens Kandsler och Høffvitzmand paa Draxholm støbe till Egeberg Kierke paa Kierkens Bekostning anno 1601 støbt mig Borchardt Gelegiesser«. Over og under indskriften buefriser, på slagringen rammelister. På legemet våben for Huitfeldt flankeret af initialerne AH og støberens ofte anvendte medaljoner med pelikanen, der hakker sit bryst til glæde for ungerne, og ridder knælende ved korsets fod. - Begge klokker hænger i vuggebom.

†*Klokker.* Ved klokkeskatten 1528 afleveredes to klokker, den ene vejede to skippd., den anden var i den hob, som ingen vidste at gøre rede for,⁸⁷ sml. klokke nr. 1 støbt til Vig.

Klokkestol, 1766 omtalt som ny,⁶¹ med overligger fra 1862.¹⁹ Stolen har fire skråstivere og krydsbånd under klokkerne.

GRAVMINDER

Epitafium (fig. 47), o. 1695. Maarten Boesøn, fordum amtsforvalter og ridefoged på Draxholm, siden birkedommer i Aadsherret, *29. sept. 1632 i Aasoie i Sædland, †6. april 1695 på Egebjerg-Gaard (jfr. †alterklæde og stolegavl). Bibelcitater (Åb. 21, 7 og 14, 13). Sml. †gravsten nr. 2.

Af træ, beklædt med kobber, undtagen topstykket, der alene består af udstanset kobber, i øvrigt med forskellige drevne bladdekorationer på detaljer. Den rektangulære skrifttavle, 95 x 70 cm, med indskårne hjørner foroven og opmalet indskrift i forgyldte versaler, flankeres af

Fig. 47. Epitafium over Morten Boesen, amtsforvalter og ridefoged på Dragsholm, birkedommer i Ods herred, †1695 (s. 2316). LL fot. 1981. - Wall monument for Morten Boesen, district revenue officer and steward of Dragsholm, judge in Ods herred, †1695.

glatte pilastre, nu uden kobberbeklædning på skafterne. Tavlen med vinger, formet som store volutter, hviler på et karnisprofileret led med palmetfrise. Stort hængestykke kantet af akantusblade symmetrisk anbragt omkring dødningehoved i laurbærkrans, hvorunder kogle. Over indskriftfeltets kraftige kronliste med palmetfrise et topstykke bestående af symmetrisk akantusbladværk omkring en midtstængel. Det flankeres af englebørn med palmegren i hånden stående over pilastrene. På fotografi fra 1918 var topstykket kronet af et lille, glat og formentlig yngre metal(?)kors. På nordvæggen, tredje fag fra øst, hvor det antagelig har hængt siden 1695/96, da tilladelse til opsætningen blev givet,

samtidig med at indtægten for Morten Boesens begravelsessted i kirken bogførtes.¹⁷

†*Epitafier?* 1738 fortælles, at der er adskillige indskrifter og epitafier i kirken.⁸

Gravsten. 1) (Fig. 48) o. 1575, over lille pige, hvis navn er udslettet af en sekundær indskrift. Figursten af hvidgrå kalksten, 102 x 82 cm, stærkt nedslidt på især højre side, hvor øvre og nedre hjørne er brudt itu, ligesom stenens underkant er beskåret. Den glatlidte barneskikkelse i fodsid dragt med højt liv har haft hænderne foldet på maven og står under en rundbuet arkade, båret af kannelerede, perspektiviske pilastre med toskanske kapitæler. På bue-slaget ses rester af en latinsk indskrift med fordybede versaler: »Præmiss... m...«. Svikler-nes englehoved er bevaret i venstre side og et udslidt våbenskjold midt over arkaden. Stenens overkant og sider smykkes af rammeborter med stiliserede planteornamenter, mens dens nedre del udfyldes af indskriftfeltet.

Den lille ungrenæssancesten er beslægtet med en række andre figursten fra 1570'erne og som disse tilskrevet den såkaldte Roskilde-successors værksted.⁸⁸

Engang i 1700'rne er stenen blevet genanvendt og den oprindelige indskrift afløst af en gravskrift med fordybede versaler over Eva Maria Ache, født Crus[...], der efterlod sin mand [...], med seks sønner [...].

Stenen blev fundet 1908 på en gård i det nærliggende Glostrup, hvor den tjente som trap-petrin. Mod betaling af et nyt trin af cement indvilligede ejeren i, at den flyttedes tilbage til kirken, hvor den siden har stået i sakristiet, op ad væggen.

2) 1550-1650, over ukendt. Grå kalksten, synlige mål ca. 115 x 77 cm, stærkt nedslidt. I hjørnerne evangelistmedaljoner med symboler, af hvilke to anes, for Markus og Johannes. Rester af randlinier. Stenen har antagelig en overgang befundet sig på kirkegården (jfr. †gravsten med note 90), men lå 1918 på nuværende plads, delvis skjult som trædesten i indgangsdøren til våbenhuset.

3) (Fig. 49) 1650-1700. Over ukendt, med sekundær indskrift fra o. 1729. Rød kalksten, 176

x 106 cm, revnet i nederste venstre og øverste højre hjørne, med centralt indskriftfelt, der foroven og forneden afgrænses af mindre felter med hver tre medaljoner: Foroven den opstandne Kristus med sejrsvane omgivet af evangelisterne Mattæus (til venstre) og Johannes, siddende vendt mod stenens midte i højryggede stole med bøger og henholdsvis engel og ørn ved siden, samt navnene anført med fordybede versaler på den flade liste under medaljonerne. Forneden forkrænkethedssymbolet kranium på knogle over timeglas, flankeret af evangelisterne Lukas (til venstre) og Markus, siddende på samme vis med henholdsvis okse og løve, samt navnene angivet med tilsvarende skrift på listen oven over medaljonerne. Langs stenens kant et smalt bånd med fordybet versalindskrift fra SI. 84,2-3.

Gravstenen er nær beslægtet med en række andre fra 1600'ernes anden halvdel, nemlig sten

Fig. 48. Gravsten nr. 1, fra o. 1575 over ukendt pige. Sekundært anvendt i 1700'rne for Eva Maria Ache (s. 2317). LL fot. 1981. - Tombstone no. 1, c. 1575 marking the grave of an unknown girl. Secondarily used in the 18th century for the grave of Eva Maria Ache.

Fig. 49. Gravsten nr. 3, fra 1650-1700. Sekundært anvendt for provst Andreas Nielsen Crystalsin, †1729, og hustru Anna Hansdatter Wiwild, †1728 (s. 2317). LL fot. 1981. - *Tombstone no. 3., c. 1650-1700. Secondly used for the graves of Andreas Nielsen Crystalsin, †1729, rural dean, and his wife, Anna Hansdatter Wiwild, †1728.*

nr. 2 fra 1655 i Kvanløse, nr. 3 i Soderup, nr. 5 fra o. 1654 i Raklev samt også en sten i Roskilde Vor Frue, nr. 13 fra o. 1679.⁸⁹ De har alle samme opbygning, og der er i hvert fald for de nedre evangelistmedaljoners vedkommende benyttet identiske forlæg.

Ved stenens genanvendelse er midtfeltets øverste totredjedele slebet ned og udfyldt med en indskrift i fordybede versaler (navne i kursiv) over Andreas Nielsøn Crystalsin, *1655 i Nykiøbing, præst til Egebjerg menighed 1684, provst i Oddens herred 1712, †25. nov. 1729 (jfr.

†stolelåde og †pengetavle), og hans hustru Anna Hans Daatter Wiwild, *1665 i Asnæs, ægteviet 7. maj 1685, †12. sept. 1728. I hvert fald siden 1756 på nuværende plads i sakristiets gulv.⁴⁶

†Gravsten. 1756, 1758 og 1761/62 har man opregnet en varierende række gravsten i kirken og på kirkegården.⁹⁰ To af disse er identiske med de bevarede gravsten nr. 2 og 3, mens de øvrige er forsvundet.

1) O. 1621. Niels Wognsøn i Egebjerg Gaard, herredsfoged i Ods herred, †5. maj 1621, med hustru Margrete Niels Daatter. Beskrevet som sønderbrudt, liggende straks neden for koret, og formentlig identisk med den sten, der 1761/62 beskrives som optagen og i stykker, betegnet med det i så fald fejlagtige årstal 1721, der ikke genfindes i andre kilder.²¹

2) O. 1695. Morten Boesøn, birkedommer, †6. april 1695, lagt på hans »Leyersted« i kirken (jfr. epitafium). Var optaget og stod oprejst i kirken.

3) O. 1717. Mogens Mogensen Holst, skovri-der i Draxholm amt, født marts 1669 i Ledstrup, skovrider 26. maj 1694, †31. marts 1717. Lå i gangen neden for prædikestolen. Endnu 1832 sås den i kirkegangen.⁹¹

4) O. 1720. Birgitte Margrete Andreae Daatter Chrystalsin (jfr. forældrenes sekundære indskrift på gravsten nr. 3), *6. okt. 1706, †30. marts 1720. Betegnet som en lille ligsten, der lå i koret ved den ene side af altret, ved degnestolen.

5) O. 1720. Peder Pedersen, skovrider i Odensherred, og hans søn Peder Pedersen, *1671 i Ledstrup, †1720 (jfr. indskrift på *krucifiks). Lå på kirkegården straks ved tårnet.

6) O. 1736. Jens Dorscheus, *16. marts 1702, †1. sept. 1736. Lå på kirkegården uden for sakristidøren. Endnu 1832 sammesteds.⁹¹

7) O. 1807. Lars Petersen, skovrider, †1807. 1832 på kirkegårdens østre side.⁹¹

Endnu en †gravsten, af rød kalksten, nedslidt og sønderbrudt, blev 1918 iagttaget på samme plads som gravsten nr. 2, ved våbenhusets dør.

†Begravelsesarrangement på kirkegården, o. 1760. Provst og sognepræst Jens Arctander fik 1760 tilladelse til at indrette et begravelsessted for sig og sin familie på kirkegården. Det var omgivet

af en lille indhegning med murfod og stakitværk, som sammen med port, lås, hængsler, stifter og søm skulle vedligeholdes for et legat på 120 rdl. til kirken.⁹² Allerede 1765/66 blev salig provst Arctanders begravelse opmalet,¹⁷ og 1771/72 repareredes muren under stakitværket, samtidig med maling af begravelsen med olie-farve.⁹³ Stadig i 1860'ernes begyndelse var man opmærksom på vedligeholdelsespligten.⁹⁴ På en plan af kirkegården 1869 ses begravelsen afmærket i kirkegårdens nordvesthjørne.⁹⁵

Støbejernskors. 1) (Sml. fig. 8) o. 1847. Sognepræst Peter Dastrup, *21. juni 1770, kaldet til Egeberg menighed 9. april 1817, †28. nov. 1847 (Fil. 1,21). Korsarmenes ender er udformet som spidse kløverblade, hvori rosetter omgivet af palmetter. Højde ca. 153 cm. På den profilerede fod valmuer og valmuekapsler, flankeret af gennembrudt bladværk.⁹⁶ Korset er fastgjort på et postament af støbejern, ca. 48x66x34 cm, hvorpå indskriften med reliefversaler, mens bibelordene med samme skrifttype er anført på selve korset. På gravsted nord for kirken, ud for sakristiets gavl.

2) O. 1866. Gårdmand Niels Willumsens hustru af Abildøre, *16. juni 1824, †22. april 1866. Korsenderne har spidse kløverblade, hvori fire modstillede hjerter og liljer. Højde ca. 107 cm. Indskrift med støbte versaler. På fod med gennembrudt bladværk, stående i jorden. Identisk med en række andre kors, bl.a. et i Nørre Asmindrup fra o. 1854 og †støbejernskors i Odden.⁹⁷ Det sortmalede kors står på et familiegravsted syd for kirken, ud for tårnet.

**Støbejernsmonument* (fig. 50), 1800'ernes anden halvdel, formentlig genanvendt o. 1890. Udformet som et kors stående på et postament med indskriftplade, samlet højde ca. 147 cm. Korset har en høj, hulkantprofileret sokkel og gennembrudte arme med store valmueblomster og frøkapsler. I korsskæringen en cirkel, hvori englehoved. Øverst en knælende engel med foldede hænder på en sky.⁹⁸

Postamentet med let skrånende sider bærer på forsiden en påskruet indskriftplade, som formentlig er nyere, idet der bag dens afbrækkede øvre højre hjørne ses et hul til fastgørelse af en

Fig. 50. *Støbejernsmonument, fra 1800'ernes anden halvdel. Formentlig genanvendt for gårdejer Jens Holgersen, †1890, og hustru Dorthe Pedersdatter, †1866 (s. 2319). I Holbæk Museum. LL fot. 1982. - *Cast-iron churchyard monument from the second half of the 19th century. Probably re-used for the grave of Jens Holgersen, †1890, farmer, and his wife, Dorthe Pedersdatter, †1866.

oprindelig(?) plade. Den nuværende indskrift med støbte versaler er over gårdejer Jens Holgersen af Frødstруп, *22. marts 1822, †10. aug. 1890, og hustru Dorthe Pedersdatter, *22. marts 1831, †19. juli 1866. Sortmalet, repareret med jernskinner bag et brud under korsskæringen. Nu i Holbæk Museum (inv. nr. 7.842).

†*Støbejernskors.* Et kors ses på fotografi 1908 stående på kirkegården nord for kirken. Det er tilsyneladende af samme type som nr. 2, men formentlig ikke identisk med dette, der som angivet befinder sig i et gravsted mod syd. Et andet †støbejernskors er gengivet på et jævngammelt postkort, stående på et postament i et grav-

sted syd for kirken og øjensynlig af typen med runde kløverblade som afslutning på korsarmene.

Et enkelt *støbejernsgitter* er bevaret omkring et gravsted nordøst for kirken. På ældre fotografier og postkort ses adskillige *†støbejernsgitre* af varierende udformning, øst for koret, nordvestligt på kirkegården og især på dennes sydlige del. Så sent som 1963 fjernedes et jernstakit fra et gravsted.¹⁹

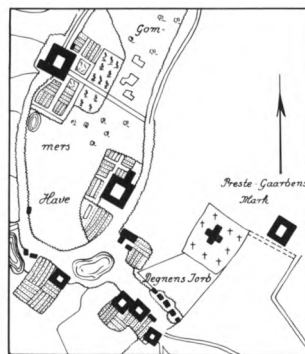

Fig. 51. Landsbyplan 1776. - Village map.

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.3-20. 1782-1804. Kommunerede kgl. resolutioner m. bilag. - Bygningsadm. 245.414-16. 1782-1827. Beregninger og overslag over bygningsarbejde. - 245.91-121. 1782-1820. Journaler. -245.159-399. 1782-1840. Journalsager. - LA. Sjællands stiftsskriverembede. Egebjerg kirkegsk. 1683-1777. - Sjællands stiftsøvrigheds arkiv.

D.IV. Rgsk. for forskellige beneficerede kirker. 1736-63. - Rgsk. for de under Sjællands stiftskrivers inspektion stående kirker. 1764-68, 1769-72. - Pastorsarkivet. Egebjerg pastorat. Liber Daticus 1756-78. - Ved embedet. Synsprot. 1862-19(81). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Indberetninger ved Henry Petersen og J. B. Løffler 1874 (bygning, inventar og gravminder), Chr. Axel Jensen 1908 (gravsten), Poul Nørlund [1918] (bygning), M. Mackeprang og [Erik Zahle 1918] (inventar), K. Uldall 1924 (kalkmalerier), Chr. Axel Jensen 1944 (gravsten), Einar V. Jensen 1956 og 1960 (inventar), Egmont Lind 1965 (kalkmalerier), Gregers M. Lind 1970 (kalkmalerier), Otto Købke 1977 (orgel), Erik Lyckegaard 1977 (gravminde), Gunnar Fabricius Husted 1979 (orgel), Hugo Johannsen 1981 (bygning), Marie-Louise Jørgensen og Ulla Kjær 1981 (inventar og gravminder), Hans Stiesdal 1982 (tårn og pulpiturøjler), Morten Aaman Sørensen og Birgit Als Hansen 1984 (bygning). Knud Prange har været konsulent vedrørende våben på degnestol. - Bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Hugo Johannsen, inventar ved Marie-Louise Jørgensen og gravminder ved Lars Grambye. Redaktion afsluttet 1991.

Tegninger. NM2. Kirkegårdsportal ved J. B. Løffler 1874. - Plan ved C. G. Schultz 1929. - Opmåling af tagspær og tårn ved Birch & Krogboe 1964. - Opmåling af orgel ved Erling Jessen 1980 (tryk). - Seks opmålinger vedr. restaurering af orgel og tre tegninger vedr. detaljer af orgel ved Rolf Graae og Erling Jessen 1981 (tryk). - Opmåling af tårnets vestmur og

gulv i tårn ved Torben Hjelm 1982. - Plan vedr. sokkel ved Morten Aaman Sørensen og Birgit Als Hansen 1984. - RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.150.

1823-24. Journalsager. Tegning til nyt tagværk.

Notebøger. NM2. C. G. Schultz LXVII, 56.

¹ DiplDan., DaRigBr. 2. rk. IV, nr. 166.

² Jfr. Jørgensen: Helgendyrkelse s. 143. Oplysningen bygger på præsteindberetningen 1756 (note 46), og gentages 1774 af Pontoppidan (DaAtlas, VI, 206). Af præsteindberetningen fremgår, at dedikationen ikke er skriftligt afhjemlet, men alene bygger på den omstændighed, at der da i sakristiet henstod rester af en middelalderlig *†*altertavle, forestillende »Christi og St. Laurentii lidelser«.

³ Roskildebispens jordebog s. 161.

⁴ Landebogen s. 143.

⁵ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedr. kirker og sognekald.

⁶ Kronens Skøder II, 398.

⁷ Samme II, 675 og V, 401.

⁸ LA. Bispearkivet. Ods hrd. 1728-1820.

⁹ RA. DaKanc. F47. Indb. fra gejstligheden om kirkernes tilstand.

¹⁰ 1776 siges kirken udtrykkeligt at høre til Egebjerggård, som da skulle sælges på auktion, jfr. RA. Rtk. 2422.616. 1776. Kommissionsakter samt trykte specifikationer og konditioner til auktioner over kgl. gods i Odsherred.

¹¹ LA. Skippinge og Ods hrdr.s provsti. 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

¹² Fundstedet ikke oplyst og mønterne indleveredes først 1981, jfr. NM6. Fundprot. 3767/1981.

¹³ NM6. Fundprot. nr. 3912/1982. Desuden fandtes et bælteendebeslag (NM2. D1041/1982).

¹⁴ I kirkens Liber Daticus fra 1756 hedder det, at »Kirken har ellers smuk anseelse, da den ligger på en høj

bakke, hvorfra der kan ses nogle mile bort, både til lands og vands, jfr. note 46. I en indberetning fra 1772 (NM2. Håndskriftsaml. Indb. vedr. Sjælland til Thurah og Hoffman. 1755 og 1773. II.) siges kirkebakken at være så høj, at man med det blotte øje med lethed kan se Roskilde domkirke, hvorfor kirken tjener som sømærke for sejladsen i Isefjorden og Kattegat. Dette gentages af Pontoppidan to år senere, jfr. DaAtlas, VI, 205.

¹⁵ Forud for gennemførelsen af udvidelsen udarbejdede forstassistent, løjtnant Holck såvel en plan over kirkegården som en generel situationsplan (kopier heraf i Danmarks Kirkers arkivalieudskrifter). Heraf fremgår, at de fire til seks skæpper land, som påregnedes, tilhørte gårdejer Jacob Hansen samt for en mindre dels vedkommende kommunen (»Exerserplads for Egebjerg Skole«), jfr. note 18.

¹⁶ RA. Dragsholm lensregnskaber. Dragsholm len. 1621-27.

¹⁷ LA. Sjællands stiftsskriverembede. Egebjerg kirkegsk. 1683-1777.

¹⁸ RA. Landbrugsmin. Domænekontoret. Div. sager. 1856-66 og 1867-72.

¹⁹ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(81).

²⁰ Jfr. s. 620 og 1791f. I begge tilfælde er der bevaret en serie blændinger, som - uberettiget - har været inddraget i en diskussion om formodet fortifikatorisk hensigt med dette arrangement, jfr. Johan Lange: Værn og våben i kirker og klostre, 1987, s. 56f.

²¹ LA. 270. Roskilde domkirkes Kirkeinspektion. 1591-1676. Roskilde Domkapitels kirkers rgsk.

²² LA. Stiftøvrighedsarkivet. 1736-63. Rgsk. for forskellige beneficerede kirker.

²³ Jfr. Flemming Jerk: Gamle danske præstegårde, 1978, s. 68.

²⁴ Ved synet 1923 ønskedes døren udvidet og forsynet med ny fløj, hvortil en tegning skulle forelægges ministeriet. Ændringen var gennemført inden næste års syn, jfr. note 19.

²⁵ Ved synet 1866 bemærkedes, at »den nederste kor-bue!« skal udhugges parallelt med de øvrige buer for at skaffe plads nok i kirken uden en tilbygning, jfr. note 11. At der var tale om tårnbuen fremgår klart af regnskaberne for hovedreparationen, jfr. note 18.

²⁶ Det fremgår af regnskaberne (note 18), at det spidsbuede støbejernsstel flyttedes fra vestvinduet til den nye plads, hvor man brød hul i muren og indmurede rammen med nye false.

²⁷ Trappehuset styrtede sammen 24. sept. som følge af arbejdet med at afrense kirkens ydermure. Da murerne bankede på trappehusets ydersider afsløredes en meget spinkel mur, som kun var en sten tyk omkring snegletrappen, jfr. note 18.

²⁸ Således 1761 (note 22) og 1795 (RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.3-20. 1782-1804. Kommunice-rede kgl. resolutioner m. bilag).

²⁹ RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.115-51. 1782-1826. Journalsager.

³⁰ Hverken indretningen af ligkapellet eller retiraden omtales i de gennemgåede kilder, men må formentlig tænkes indrettet i slutningen af 1800'erne, efter at kirken var blevet privatejet. På fotografi 1908 ses begge døråbninger, og indretningen er beskrevet 1918.

³¹ 1925 var kakkelovnene opbrændte, og et nyt varmeanlæg skulle anskaffes, jfr. note 19. På C. G. Schultz' grundplan 1929 er den nye ruminddeling angivet.

³² Jfr. Højby s. 2186 (note 32), hvor flere eksempler er opregnet.

³³ Da våbenhuset opførtes lå jordsmonnet formentlig en halv meter lavere, jfr. undersøgelse af sokkelforhold 1984.

³⁴ Allerede 1847 opsatte P. E. I. Kornerup på Annisse kirke (DK. Frborg. s. 1367) en gavl med tilsvarende tvillingdelte spærstik, muligvis en gentagelse af den brøstfældige forgænger. Under alle omstændigheder benyttede den kgl. bygningsinspektør typen flittigt i forbindelse med restaureringen af de odsherredske domænekirker i 1860-70'erne, jfr. Højby (s. 2134).

³⁵ RA. Rtk. Bygningsadm. 245.159-399. 1782-1840. Journalsager.

³⁶ Mønstermuring i den nuværende anden blænding fra syd er vel forsvundet ved fornyelse af dette stærkt ommurede hjørne af gavlen.

³⁷ Jfr. gavle i Svalderup, Bregninge og Holmstrup (s. 1591, 1726 og 1810).

³⁸ Jfr. Hugo Johannsen: På sporet af en vestsjællandsk muremester fra 1500-mes første årtier, i Strejflys

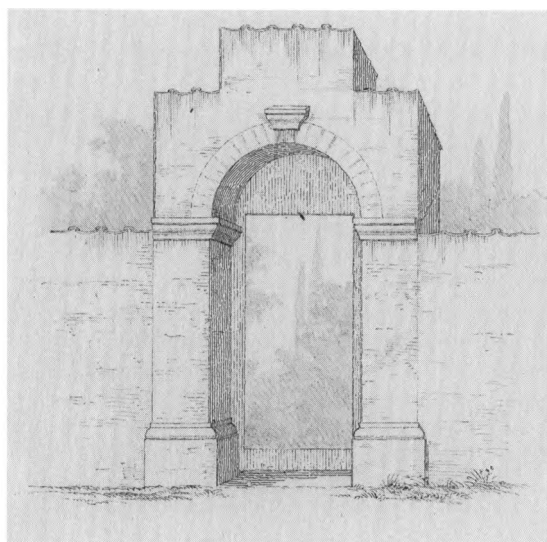

Fig. 52. Låge i kirkegårdens nordmur (s. 2279), set fra præstegårdshaven, sml. fig. 4. Pennetegning ved J. B. Løffler 1874. - Gate in the north wall of the churchyard seen from the vicarage garden, cf. fig. 4.

over Danmarks bygningskultur. Festschrift til Harald Langberg, 1979, s. 99-109.

³⁹ RA. Kultusmin. 1. Dep. 1848-1916. Journalsager.

⁴⁰ Jfr. note 17 samt LA. Stiftøvrighedsarkivet. 1773-74. Kopi af stiftkirkens rgsk.

⁴¹ RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.152-56. 1804-26. Kopiregninger.

⁴² Jfr. note 29 samt RA. Rtk. Bygningsadm. 245.91-121. 1782-1840. Journaler.

⁴³ RA. Rtk. Bygningsadm. 245.414-16. 1782-1827. Beregninger og overslag over bygningsarbejde.

⁴⁴ 1864 blev indmuret to nye jernvinduer med store røde sten, formentlig på sydsiden, og under restaureringen 1867-68 indsattes yderligere to - et i nord og et i syd, jfr. note 18. Da langhuset i alt har fem spidsbuede støbejernsvinduer, savnes følgende oplysninger om det sidste.

⁴⁵ I overslaget til langhusets nye tagværk 1824 anføres, at gammelt tømmer kan bruges til udbedring af tagene på våbenhus, nordkapel og sakristi, jfr. note 29. I forbindelse med overgang til selveje 1909 henlægges beløb til fornyelse af tagværk over våbenhus og kapel, jfr. note 19.

⁴⁶ Præsteindberetningen er udfærdiget af Jens Holgersen Arctander og skrevet i kirkebogen 1756, jfr. LA. Pastoratsarkivet. Egebjerg pastorat. Liber Daticus 1756-78. Teksten er i margin suppleret, dels af provst Arctander 1761, dels efter 1779 af en senere efterfølger. En maskinskrevet afskrift af kirkebeskrivelsen findes i NM2. Beskrivelsen er endvidere indført i den gamle herredsbog, jfr. LA. Stiftsprovstearkivet. 1615-1808. Bog over Ods hrd.

⁴⁷ Således blev kirkens blytag 1702-03 aftaget, omstøbt og forbedret ved lodning, jfr. note 17. I løbet af 1700'erne omtales reparationer af blytaget fire gange, og 1821 foreslog den kgl. bygningsinspektør Johan Andreas Meyer, at man af sparehensyn udskiftede blyet med sorte glaserede sten. Efterfølgeren C. B. Hornbech bibeholdt dog blyet ved tagværkets fornyelse få år senere, eftersom dette »er langt varigere og mindre dyrt at vedligeholde«, jfr. RA. Rtk. Bygningskontoret. 244.66-84. 1782-1826. Journaler.

⁴⁸ 1692 blev kirken, der var »ganske grøn indeni«, kalket. 1768 betales muremesteren for at hvidte kirken og tårnet på alle sider udvendigt (note 17). Det er denne gulkalkede kirke, som ses på en tegning fra o. 1840 (fig. 15) og Burman Beckers tegning (fig. 10).

⁴⁹ Billedet er omtalt i Susanne Wenningsted-Torgard: Sankt Kristoffer i Bollerup kirke, i ICO. Iconographisk Post, nr. 1. Stockholm 1990, s. 3; endvidere samme: S. Kristoffer-fremstillinger, i Ulla Haastrup, red.: Danske kalkmalerier. Tidlig gotik 1275-1375. 1989, s. 164-67. Den mest indgående redegørelse for billedets problemer og ikonografi er dog Gregers M. Linds indberetning 1970.

⁵⁰ Om Kristoffer-legenden, se Tue Gad: »Kristoffer«,

i KulthistLeks. IX, 1964, sp. 355-363; endvidere Niels-Knud Liebgott: Hellige mænd og kvinder, Højbjerg 1982, s. 77, 175.

⁵¹ En mere feminin, ynglingeagtig Kristoffer møder man i flere unggotiske fremstillinger, jfr. f.eks. en stensulptur fra o. 1320 i forhallen til St. Emmeram i Regensburg, afbildet i Gertrud Benker: Christophorus, München 1975, fig. 56.

⁵² DK. Frborg. s. 1943.

⁵³ Farvediapositiv af malerifragmentet findes i NM2.

⁵⁴ Som eksempel på baldakinmaleri kan nævnes fdraperi i Farum (DK. Frborg. s. 2501).

⁵⁵ Foruden henvisningerne s. 2190 i note 81 vedr. det mulige alterbord i Højby kan nu anføres Henrik Græbe, Birgit Als Hansen og Hans Stiesdal: Gundsømagle kirke, i NMArb. 1990, s. 141-56.

⁵⁶ S. 1975 med fig. 19-20 og s. 1259, fig. 21 samt DK. Kbh. Amt s. 520 med fig. 7.

⁵⁷ Der synes ikke ved sidste restaurering at være foretaget prøveafrensning for at efterspore evt. underliggende senmiddelalderlig bemaling.

⁵⁸ Jfr. også note 46.

⁵⁹ For litt. se s. 2239 med note 68.

⁶⁰ Om Gudewerth, se Holger Behling: Hans Gudewerdt. Bildschnitzer zu Eckernförde, Neumünster 1990. Om forholdet mellem mester og svend, se Anne J. Christiansen: Egermfördes billedskærere.

Hans Gudewerdt den Yngre og hans svend i Danmark, i Egermförde Bys Historie, red. Harald Jørgensen, O. M. Olesen og Frants Thygesen, Flensborg 1980, s. 71-93.

⁶¹ LA. Stiftøvrighedsarkivet. Rgsk. for de under Sjællands stiftskrivers inspektion stående kirker. 1764-68, 1769-72.

⁶² Jfr. note 35. Ved anskaffelsen blev jernets vægt opgivet til at være 13 lispd.

⁶³ Jfr. Mackeprang: Døbefonte s. 405.

⁶⁴ Tilsvarende kendes fra adskillige kirker eksempelvis Jyderup (s. 745) og Svallerup (s. 1600, fig. 17). Det første med Bebudelsen, det andet med det habsborgske våben i bunden.

⁶⁵ 1756 siges, at Jesu dåb i Jordan er fremstillet på fontefadet, af messing (note 46). Muligvis er den noget utydelige fremstilling fejlttydet, jfr. indb. 1918, hvor motivet angives at være næsten helt udkradset og udpudset.

⁶⁶ Jfr. Poul Halkjær Kristensen: Danske tinmærker, ved Holger Rasmussen, 1983, s. 52-54.

⁶⁷ Se beskrivelse DK. SJyll. s. 133 med fig. 59-60 og Jørn Barfod: Holzskulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig, Husum 1986, s. 113.

⁶⁸ Jfr. note 18. En udateret marginalnote, yngre end beskrivelsen 1756, oplyser, at krucifikset blev nedtaget, hængt i tårnet, men siden opmalet og ophængt i koret (en jernkrog på nordvæggen vidnede endnu 1908 herom).

Fig. 53. Sengotiske alterstager (s. 2302). NE fot. 1991. - *Late Gothic altar candlesticks.*

⁶⁹ S. 1834, fig. 50-53 og s. 100 med fig. 16.

⁷⁰ S. 2165, fig. 61 og s. 336, fig. 19.

⁷¹ S. 412 med fig. 19 og s. 384 med fig. 28a-b.

⁷² 1844 anføres en udgift for at nedtage de gamle stole på mandssiden, gulvet at opbrække og grunden at planere; desuden snedkerarbejds løn for 20 nye stole (note 35). 1859 blev der bevilget penge til 16 nye stolestader, da de gamle var angrebet af svamp (note 18), og igen 1862 noteredes, at mandfolkestolene var slemt angrebet af svamp. 1864 var stolestaderne repareret i stedet for fornyelse, men allerede året efter var 12 alligevel bestemt til fornyelse (note 11). 1868 betales for otte nye stole ligesom de gamle (note 18). Eksempelvis volutternes regelmæssige form og den måde, hvorpå småstregerne i trekantgavlne er skåret, viser fornyelserne.

⁷³ Ved prøverensning 1960 fandtes følgende farvelag: a. Lyst gråblåt med en sort staffering på enkelte profiler, b. Mørk egetræsådring, c. Okkeragtig strygefarve, d. Lyst blåt fra 1700'rne, pilastrene mørkebrune, e. Brunlig trælasering med mørk brun ådring. Understrygningen er grålig, og af en ældre, måske partiel bemaling skimtes på højre pilasters yderste platte en italienskrød, ligesom denne farve også iagttages på bagsiden.

⁷⁴ Jfr. Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 109-25.

⁷⁵ Jfr. note 19. Sml. en lignende indretning i Gevninge

ved Roskilde gengivet fig. 12 i Erik Skovs artikel (note 74).

⁷⁶ DK. Kbh. Amt s. 1712 med fig. 390-92.

⁷⁷ Ved istandsættelsen 1965 beskrev konservatoren farvelagene således, begyndende med det yngste, som var en blålig strygefarve med sortmalet sæde, derunder ret mørk egetræsfarve, så en lys okkeragtig strygefarve, og underst en staffering formentlig fra første halvdel af 1800'rne, hvor gavlenes ydersider og kanter samt forstykkets rammetræ var blåt, felterne sorte med kromgul farve på cirkelfelterne, hvis hjul og firklover havde lys rosa bund, hvidt på hjul og firklover og mørk violet på den omrammende hul- og kvartrundstav. Paneleernes inderside var grønlig-grå med hvid og grå staffering på de to cirkelfelter, således at Urnevåbnets klo var hvid på klar grå skjoldbund, stavværket hvidt. Feltet på den modsvarrende gavl havde grønliggrå bund, gråt på rosetten og hvidt på snitværket.

⁷⁸ Brevet ligger i NM2 under Ribe domkirke.

⁷⁹ Jfr. note 17. Sml. Marie-Louise Jørgensen: Pengeblokke, i Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn, Herning 1990, s. 76.

⁸⁰ Noterne 11 og 19.

⁸¹ Noterne 35 og 19.

⁸² Yderligere oplysninger findes i Den danske Orgelregistrant.

⁸³ 1862 var der tre (note 19), og 1865 burde to anbringes på den søndre væg (note 11).

⁸⁴ Jfr. Henningsen: Kirkeskibe Holbæk.

⁸⁵ I inventariet 1726 hedder det: I tårnet et gammelt ubrugeligt sejerværk, som således har været i mange år. 1739 beklagede kirkeejeren, konrektor Christian Ring sig over, at han var ansvarlig for sejerværket, der var ubrugeligt, da han overtog det, og - hvad mange i sognet kunne bevidne - i nogle og fyrrer år havde været et gammelt spoleret og forrustet værk, fra de første tider salig biskop [Henrik] Bornemanns høje embeds år. Konrektor håbede, »at de høj gunstige herrer nådigst ville have ham for sådant, ham ej vedkommende brøstfældighed i nåde forskånet, helst den store omkostning ville blive sognet til ingen nytte, og ham alt for utåleligt i sin gamle alder, så aldeles uforskyldt at istandsætte«. Året efter gjorde Jesper smed klokkeværket til rette. 1742 henlede biskop [Peder] Hersleb og Gersdorff opmærksomheden på, at sejerværket 1688 ikke omtaltes som »ubrugeligt«, og at Ring måtte være ansvarlig for den manglende vedligeholdelse af værket. Herpå beviste Ring ved tingsvidne ved Dragsholm birketing, at sejerværket var ubrugeligt, da han »pro officio« overtog ansvaret for kirken (1723). 1744 afgjorde Christian VI sagen ved at pålægge Ring at betale 10 rdl. årligt til sejerværkets reparation, og hvis dette ikke rakte til en reparation ved hans død, skulle hans efterkommere betale det samme. I sagen refererer kongen

til Rings argument, at »kirken ligger så langt fra byen, at det hverken ret vel kan høres i byen eller få fornøden opvarthning«. Ikke desto mindre fastholdes, at kirker, der engang har haft sejerværk, skal bevare dette (jfr. note 17).

⁸⁶ Jfr. Nyrop: Kirkeklokker, s. 94.

⁸⁷ RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegnelse over indkrævede klokker.

⁸⁸ Jensen: Gravsten, II, 102 f.

⁸⁹ S. 124, 298, 1400 med fig. 37. DK. Kbh. Amt s. 92 med fig. 35.

⁹⁰ Jfr. note 46 og LA. Bispearkivet. 1758-69. Flist. efterretn. til HofmFund. samt note 21. Afskriverne synes at have bestræbt sig på at gengive de originale indskrifters skrivemåde og gengives derfor ordret for

person- og stednavne.

⁹¹ Larsen: Holbæk, 1, s. 128.

⁹² HofmFund., VIII, 261f.

⁹³ Jfr. noterne 17 og 61.

⁹⁴ Jfr. noterne 11, 39 og 19.

⁹⁵ Jfr. note 15.

⁹⁶ Se Aase Faye: Danske Støbejernskors, 1988, kat. nr. 185, s. 100 med fig. 172.

⁹⁷ Jfr. Faye, kat. nr. 183, s. 100 med fig. 170.

⁹⁸ Bortset fra denne detalje er monumentet i sin helhed parallelt med to andre i Gimlinge (Sorø amt) og Biersted (Ålborg amt), ligesom tilsvarende, men fritstående kors af samme type findes i Østløs (Tisted amt) og Harboør (Ringkøbing amt). Jfr. Faye, kat. nr. 315, s. 136f. med fig. 307.